Ajakirja
Taluperenaine
toimetusele
lahkeks arvustamiseks
autorilt.
Tartus
19.XI.-35





# TUNDMATU ELU

VILLEM RAIDLA

# TUNDMATU ELU



„TAMULA“ KIRJASTUS
TARTUS

2



Trükitud J. Mällo trükikojas
Tartu 1935

Oli jõudnud kätte hõbeselgelt elavvalgusesse puistatud põhjamaa heinakuu suveelu ja ilu näitav päev, kus kõikjal kees väle ja võimas eluloov ehitustöö. See heinakuu aeg ja päev oli määratud ja kindlasti aheldatud üks tuhat üheksasada kahekümneseitsmendasse ajalooaastasse, kust ajaigavik neid iialgi enam lahti ei lase.

Ma istusin üksinda vaikselt mõtiskelles väikeses, paksuseinalises kitsas ja poolhämaras keldritoakeses. Mõtted minus rändasid ja saalisid nobedasti nii ühes kui teises suunas. Lasin neil laskuda pimedaisse sügavustesse, tungida tundmatuisse kaugustesse, tõusta maailmaruumi kõrgustesse, sinna ööde-

ta valguse riiki ja otsida säält — mitte seda, mida iialgi kätte ei saa — vaid ainult seda, mida õieti peaks kätte saama.

Kõrvalruumist kostis mitme inimese kindlaid ja korralikke samme. Siis kuulsin rahulikku ja tagasihoidlikku mehehäält minu järele pärivat.

Teises toas olijalt inimeselt juhatati nad minu juure.

Varsti peatus neli inimhinge minu juures toas: üks vanem mees, kahe poeg- ja ühe tütarlapsega. Pilk nende inimsust hõõguvalle näole seletas, et minu ees seisid kaks inimpõlve, kes olid endikeskel ilmselt lähedased sugulased.

Mees oli üle keskmiste eluaastate, paraja ning sirge kasvuga, kindla, range ning tõsise näoilmgea, kuna aga kogu ta olemisest hoovas välja mehist õilsust, kõrget armsust ja sügavat õrnust. See kõik aina tõendas, et ta kunagi ei olnud ühegi madala ega öövärvilise teoga tegemist teinud.

Tutvustamine sündis lühidalt: „El-

ton Tammik ja minu lapselapsed Ardo, Ahto ja Arumeele."

Pärast minule esitatud küsimusi ja minult saadud vastuseid jõudis ta varsti veendumusele, et oli kohanud õige ja otsitava inimese.

Nüüd ta teatas, et on tulnud täitma oma ema viimist testamentlikku soovi.

„Noh, Arumeele!" hüüdis ta igavest naiselikkust õitsevale lapselapsele, mispääle astus umbes kaheteistkümneaastane tütarlaps mõned sammud minule lähemalle. Ta oli kuldkollaste juukstega, mille otsad olid punutud peenpalmikuisse. Ta nägu ja käitumine tõendas, et ta oli kaunisti palju tarkust õppinud ja ka hää osa sellest otsekohe omandanud oma vanemailt. Ta ulatas minule lilledesse peidetud paki, üteldes seejuures: „minu vana vanaema viimne soov." Seepääle ulatas ta minule veel ühe väikese aga väga kauni lillekimbu ja palus, et ma temalt selle vana vanaema viimse soovi kaaskingitusena vastu võtaksin. Nüüd astu-

sid ka mõlemad poisid lähemalle. Nad olid oma õest küll pisut nooremad, aga oma mehisuse, tarkuse ja õilsa käitumise poolest võis neid isegi vanemate ja targemate meeste hulka lugeda. Kumbki poisike ulatas ja kinkis mulle oma peenemaitselise lillekimbu, lausused seejuures poolsaladuslikult: „ka minu soontes voolab vana vanaisa ja vana vanaema verd."

Me vahetasime veel mõned sõnad ja laused, siis ulatas igaüks mulle jumalagajätmiseks käe ja minuti pärast viibisin endiselt üksinda oma tigukarbi-
viibisin endiselt üksinda oma tigukarplikus toakeses.

Minu mõtetel polnud enam aega liikuda endisis suunis. Nad keerlesid ja tegelesid praegu äsjase imeliku ja salapärase juhtumi ümber.

Sündmus ise liikles veel mitmeti mu vaimu silme ees: kaks minule tundmatut sugupõlve tulid ja tõid — üks oma ema, teised oma vana vanaema ühise ja viimse soovi minule kingitu-

seks, mida lapse-lapselaste lillekimbud nagu olevikustavalt elustasid.

Ka polnud neis märgata ega leida vähematki madaluse püüet ega jäljekest. Igaühe nende kogu olemus sisendas, et siin on tegemist, vaatamata moodsale, kõike nivelleerivalle mõttetehnikalle, täitsa võitmatute iseloomudega. Üldse nende hinge sisemaailm ei kuulunud meie aegkonna inimeste kergesti süttivate ja samuti kergesti kustuvate tunnete valdkonda, ega ka vilkuv-hulkuvate ja hoopis kaduvate soo-öötulukeste petliku ja muutliku seaduse alla. Nad olid nagu mäed, mille ladvatipud viibisid alatiselt kõrgemal sellest udust, mis varjab võimsalt inimesi jumala, ja jumalat inimeste eest; mäed, mille jalal asusid lokkavad ja kaunist viljakandvad rohtaiad, õhkselged allikad ja hõbedaselt sulisevad ojakesed, mis lakkamatult ja väsimatult töötasid igaviku loomistööde ülesannete kallal.

Vanaisa ja lapselaste hinge vahel

puudus igasugune kuristik, puudus ülepääsmatu kõrge müür, haigutav ääretu kaugus. Nad olid õilsaimas ja täielikemas mõttes tõesti vanaisa ja lapselapsed.

Usun, et iga nende samm, tegu ja sõna on jätnud ja jätab endast järele ainult hulga värvilisi õisi, lilli, ihu ja hinge toitvat vilja.

Olin ikka olnud arvamisel, et selliseid suursuguseid ja kõrgeloomulisi inimesi sünnitab, kasvatab ja kannab kunagi kauge tulevik. Nüüd purunes see arvamine, nii et iga kahtluski sellest tahtis kaduda jäljetult.

Harva — väga harva saab õnn osaks, isegi nägijalle ja mõtlejalle inimesele, näha selliseid ülevaid inimesi palgest palgesse.

Jätsin mõtted väheks rahule ja lasin vaid oma pilgul õrnalt paitada minu ees laual olevaid kingitusi. Aga puudutada ma neid kuidagi ei usaldanud. Minus tõusid mitmesugused oletatavad kahtlused, sest nüüdne aeg sunnib inimest kahtlema isegi puhtas kullas. Ega

tea. Võib-olla sisaldavad need tundmatute ja teadmatute inimeste kingitused mõne õud-koleda saladuse, mille teadasaamine ajab jälestusejudinad ihule; võib-olla on kingitused kange mürgiga mürgistatud või laetud põrguliku ainega, mis ennast hävitades hävitab ka oma lähema ümbruse; võib-olla sisaldab see pakk mõnda jumalikku saladust, mis avades seda, kohe välja lendab ja avajalle järele jätab ainult kanged kahjatsused. Aga ei mingit kardetavat ega musta öö saladust ei lubanud nende kinkijate olemus oletada. Ennem küll võib ta sisaldada mingisugust suurt ja ülevat inimtarkuse saladust.

Ma sirutin käe välja kingituste kättevõtmiseks. Samas aga tõmbasin ta tagasi, üteldes endale: „Kui kink sisaldab tarkuse saladust, siis peab ta saajal olema ka ta vastu vähekenegi autunnet."

Ma läksin ja pesin oma käed, ja tulin siis tagasi kauniste kingituste juure. Vaatlesin neid pisut aega ja võtsin vii-

mase poisi lillekimbu kätte. See koosnes kasteheintest, tamme- ja kadakaoksakestest. Teise poisi kimbuke koosnes ainult kodumaa väljade kauneist lillist, kuna tütarlapse oma sisaldas eneses ainult valgeid, kollaseid ja punaseid kodumaa lilleaedade roose, nelke ja jaanikakraid.

Poiste lillekimbud panin ühe pahemalle ja teise paremalle poole, kuna tütarlapse oma asetasin otse enese ette lauale. Siis võtsin paki, mis oli mähitud lilledest punutud pärgadesse ja vabastasin selle lillerüüst. Edasi vabastasin ta valgepaberlisest ümbrikust ja mu käes seisis, nii imeline kui see tunduski, täitsa lahtine lukustamata kaantega raamat. See oli köidetud peenesse linasesse riidesse. Ta esikaanele oli seotud punase siidpaelaga kaks ärakuivanud punast roosi, kuna ta tagakaanele oli samasuguse siidpaelaga seotud seitse valget roosi ja nende alla maalitud väike proosaline mõttekild:

„Õnn ja rõõm — ma mõistsin neid ja nad mõistsid mind."

Ma panin raamatu enese ette lauale, asetasin vabastatud lilled ta ümber, kuna natuke kaugemalt piirasid seda vanaema kinki kolm tema lapse-lapselaste kingitud lillekimpu.

Vaatasin veel veidi aega seda kaunist pilti, mis seisis minu ees laual. Nüüd tahtsin avada seda fooliumisuuruse raamatu kaant. Aga taas tõusid minus kõvad kahtlused raamatu sisu vastu. Vahest on ta ainult moodne raamat, milles etendavad monarhistlikku osa ainult liiderlikud mehed, kõikvõimsad armukesed, vägevad luksus- ja lõbunaised, rüütellikkust järeleaimavad don-juanid, roimarite päämehed ja teised tunde-tuulelipu kanged kuningad. Ühesõnaga raamat, milles ausal, õiglasel ja jumalikult võitlejal inimesel mingit kohta ega väärtust ei ole. Samas aga, kui mu sisemaailma silme ette kerkisid kingituste toojate kahe inimpõlve esindajate kujud, haihtusid minus

igasugused kahtlused ja kahtlustused. Ma avasin raamatu esimese kaane: see oli niisama puhas seest- kui väljastpooltki. Edasi avasin esimese raamatu lehe, mille mõlemad küljed olid puhtad, peaaegu uued. Aga teise lehe esimesele küljele oli hariliku tindiga kirjutatud:

,,Minu päivik, mille olen kirjutanud oma eluga." Selle all seisis kirjutatud nimi: ,,Leeni Kasesalu". Sellega piirdus selle lehekülje kirjutus ehk sisu.

Niisiis ei olnudki see mingi raamat, vaid minule tundmatu naise hingemaailma pihtimus, ta püha siseelu, ta õnne ja õnnetuste avaldus.

Lugesin veel kord läbi need teman kirjutatud read ja siis alles pöörsin teise lehepoole. See oli täiesti puhas. Aga järgmiselt leheküljelt lugesin:

,,

,, ,,

29. jaanikuul, 1865. aastal,
Tammemäe talus.

Imelik oli see tänane teisipäevane päev: hommikul tihe, hauduv ja auru-

ne udu; söömajal säras selgest taevast soojade kuldkiirtega päike; keskpäeva ajal sadas rasket rahet, mis suureks õnneks rutusti möödus; lõunaajal kihuta meist kiiresti suure tormiga üle süsimust äikesepilv: sähvisid ägedad välgud, alatine mürin ja kanged raksatused täitsid õhku; vähese aja pärast oli maapind veega nagu üleujutatud: ka seegi raske vihmavalang möödus kiiresti; kogu õhtupooliku kestes oli taas tore ilm. Isegi tänane öö, mida hämarik nõrgalt valgustab ja täiskuu paksult hõbetab, tundub mulle üheltpoolt ilusana, teiseltpoolt aga hämara saladusena, mis on täis tumedusi, täis tundmatuid salaasju. Olgugi öö — põhjamaa öö, aga ilus oled sa siiski! Ei! Sa oled ilusaim kõigi maailma ööde hulgast!

Tükk aega hoian sulge käes ja mõtlen, et mispärast algasin oma päiviku kirjutamist just täna ja veel peaaegu südaööl? Kas ei ennusta see mingit õnnetust? Ah! missuguesd mõtetumad küsimused. Algama oleksin pida-

nud ma teda ju ikkagi, sest seda olin ammugi kindlasti otsustanud. Ükskõik millisel ajal, kas päeval või ööl.

Imelik tundub see siiski, et kirjutan päiviku; ei tea, kellele, kelle või mille jaoks? Hm! keda võiks ta küll huvitada? Ah! . . . taas veidrad küsimused! Päivikut ei kirjutata ju teiste, vaid ainult enese jaoks. Mind ennast peab ta huvitama! Ka peaks ta huvitama minu tulevast teistpoolt, minu lapsi, minu lastelapsi ja üldse õilsaid inimesi. Ah, kui naeruvääriline — sest neid mul ju ei olegi.

Ah, kuidas ma ihkan teada saada oma tulevase saatuse saladusi. Mu sisim on tulvil täis uhkeid unistusi kuldsest päikeseküllasest elust ja igavesti õitsevast õnnest. Kus on see tark ennustaja, kes ütleks mulle, millisena näeb välja näeb minu tulevane mees ja kes ta õieti on? Sooviksin küll, et ta kindlasti oleks prints või vähemalt rikka mõisniku poeg või hädakorral suure talu ainus pärija. Ja mispärast ei peaks ma

siis unistama nendest: minul ju on toredad ja tihedad kuldkollased juuksed; olen ilus, sale, unistav, arukas ja temperamentlik; pääleselle ka puhtuse- ja tööarmastaja. Oi, selle viimase sõnaga blameerisin ennast küll tublisti, sest suure mehe naine ei või olla tööarmastaja; ta peab olema midagi muud, midagi kõrget, kas või kõrge tööpõlgaja.

Mõtlen ja mõtlen, aga mida rohkem ma suuremehe naise ja suuremehe enese üle mõtlen, seda rohkem tuleb mul meele, et olen nende üle lugenud nii mõndagi ebameeldivat: nimelt, et nende hulgas olevat palju kassikulda, see on petlikku sära; nad olevat need toredad ja nägusad õunad, mis küll on otse õunapuu kõrgeimas ladvas, keset säravat päikeseküllust — aga mille terve sisema asemel elavad ainult mitmesugused tõugud ja sisustavad seda oma töö tulemustega.

Ah, mis kole, mis hirmus!

Aga kas siis prints, mõisnikupoeg,

või suurtalu pärija on siis see ainuke tõeline suurmees? Kas neid siis muude hulgas ei leidugi? Imeline, et püüan valminut suurmeest leida ainult rikaste hulgast, ega suuda uskuda et neid võib ka mujal kasvada ja valmida.

Püüan õieti mõista, mis see sõna: „suursugune mees" eneses sisaldab: arvan, et ma eelistan rohkem inimese sisemist suursugusust kui välimist kõrget sära ja lihvi.

Mõtlen taas, ja jõuan üha rohkem arusaamiselle, et ma maailma ja tema elu peaaegu sugugi ei tunne. Mingisugune teadmatuse tont näikse mulle igalt poolt vastu irvitavat.

Ma tunnen küll nii mõndagi: tunnen inimesi häid ja halbu, tunnen rikkust ja vaesust, tunnen ausust ja autust, tunnen ka mitmesuguseid häid ja halbu õpetusi, elulisi ja eluvastaseid vaateid. Ainult iseennast ma tunnen kõige vähem. Olen enesele nagu suur saladus, kättesaamatu kaugus, tundma-

tu meri või manner, või ülesleidmata maailmajagu.

Keskkool on annud ja jaganud minule palju häid õpetusi ja kasulikke teadmisi, aga siiski on ta jätnud minusse tuhat valgustamata soppi, nurka ja kolgast, mis tihti hirmutavad mind, sagedasti otse karjuvad valgustamise järele.

Aga seesama keskkool on minus „midagi" ära hävitanud. Või on ta kaasa aidanud seda „midagit" minusse nii ära peita, et ma teda enam üles ei leia? See on põhi, mil seistes võib kogu maailma ja ta mitmepalgelise elu üle otsustada ja õieti otsustada. See põhi on minus kindlasti olemas, aga kõik teed ta ülesleidmiseks on kool minus hävitanud. Selle asemel aga õpetas keskkool, et pean enesesse ehitama marksistlikust ehk sotsialistlikust valmismaterjaalist eri künka, või kõrgustiku ja siis maailma ja ta elu avalduste üle otsustamiseks sinna turistlikule valeelu künkatipule ronima.

See tark, vaenlust, vihkamist ja põlgamist õpetav doktriin tundub minule otse naeruväärilise loogilise figuurina. Tähtis pole see küngas, küll aga see tundmatu põhi, mis teda ja veel palju teisigi künkaid kannab.

Ja nüüd, selle põhipinna puudusel mässavad minus mõttetumad tormid ja ja vastolud. Vahest juhtisin oma elulaeva kindlal käel sadamasse. Aga sinna jõudes leidsin eest ainult lõpmatu tühjuse.

Ei taha enam edasi areneda lasta sel pettumuste komöödial. Olen siitpääle ettevaatlikum.

Aga kas on inimesel üldse võimalik ennast kaitsta ja päästa pettumuste eest.

Ah — misjaoks ma mõtlen nii, sest minul pole ju seljataga ei ühtainustki pettumust ega mingisugust teist valgust-kartvat mustaöö tegu.

Olen rõõmus, kui vastolud minus ei kisu ega mässa. Olen kurblik ja pa-

hane, kui nad kisklevad ja mässavad. Iseäranis kaks vastolu maadlevad minus alatasa: üks on must, pime ja väike, aga äärmiselt toores, tarmukas ja hoolimatu maadleja; teine on valge, nägija ning suur, aga äärmiselt õrn ja nõrk võitleja.

Sa valge, nägija, suur, õrn ja nõrk võitleja — sinu traagika on minu saatus, on ühtlasi ka minu traagika!

Mida enam mõtlen, seda rohkem tunnen, et viibin tüürita laeval, keset mässavat merd, keset karisid. Kes päästab mind hukkuvalt laevalt, kes hävitab minus peituvad vastolud ja haigutavad kasmid, kes aitab minus üles otsida selle sügava põhipinna, mis kannab kogu maailma ja mil seistes võib kergesti ja õigesti otsustada kogu maailma, ta elu, enese elu ja tegude üle.

Kes?

Küllalt unistusist, küllalt filosofeerimisest. Agu aina suureneb hommiku taeva serval. Pean pisut puhkama,

sest kogu homse päeva kestes pean lugematuid rohu- ja öiselusid surmama.

Jällenägemiseni mu hääd ja halvad unistusesemed.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
9. heinakuul, 1865. aastal.

Ah — kui naeruvääriline on hakata kirjutama sulasest, kui oled alatasa unistanud printsist ja näinud uhkeid ulmi temast.

Aga siiski ma pean ju ka tõsiasjadega arvestama.

Tõepoolest, imelik on see meie sulane küll. Iga peremees püüab teda saada endale ja harilikult see saab ta, kes talle kõige rohkem palka maksab. Tänavu tegi seda minu isa ja nõndasiis ta tuligi meile.

Sulaseid on meil olnud palju, aga säärane on vist küll esimene ja võibolla jääbki ainsaks. Kõik teised sulased on olnud enam-vähem tuimad, nürimeelsed, arutumad ja äärmiselt arenematud. Pääleselle veel lohakad ja lai-

sad, keda alati tuli vedada töhe ja töölt koju kui vanu härgi.

Aga tema — Ainard — nii on ta nimi, ei erine mitte üksi teisist sulaseist, vaid erineb üldse ka teisist noormehist. Milles seisab see erinemine, sellest ei suuda ma kuidagi aru saada. On vist säherdune endasse-sulgunud iseloom, kelle südasisimasse keegi kunagi ega kuidagi teed ei leia.

Inimesed teavad temast jutustada nii mõnesuguseid imelugusid: näiteks, ta olevat pääle kuueklassilise algkooli lõpetamist kogu riigi raamatukogude raamatud läbi lugenud, mida talle keegi natuke napakas õpetaja soovitanud teha. See isevärki õpetaja olevat üha püüdnud õpetada lastele piibli ja paabeli lugude kõrval ka moraali, selle mõistet ja ta tarvitamist elus.

See napakas kooliõpetaja olevat koguni ütelnud lastele usuõpetuse tunnis, et kõik maailma usundid, ideaalid, kõrged aated ja targad õpetused olevat kõik ühtekokku ainult — moraaliõpe-

tus. Seda nii ühest kui teisest kohast, nii ühes kui teises suunas.

Kõik moodsad inimesed peavad kooliõpetajat napakaks; ainult sulane Ainard peab teda targaks inimeseks. Ta on selle moraaliõpetusega läib ja läbi imbunud, otse kokku kasvanud.

Räägitakse, et Ainard olevat Oja-kääre talu päästnud kokkuvarisemisest sellega, et olevat aidanud peremehel talupidamist nii korraldada, et sellest aina raha peremehe kaukasse hakanud voolama, millega ta siis talu ähvardavaist võlgadest vabastanud.

Ta polevat kunagi ühtki kopikat viinud kõrtsi, vaid säält ükskord koguni ühe kopika koju toonud. See oli juhtunud möödunud talvel, kui Ainard raksuva pakase ilmaga linnast tulles käinud end kõrtsis soojendamas. Kõrtsimehele kui ka kõrtsilistele olnud Ainardi kainus hästi teada ja seepärast pistnud kõrtsmik kohe kärama: „kulutad uksi ja põrandat, aga maksa selle eest sa ei taha kopikatki." Kohe võtnud

Ainard taskust kopika ja pannud selle kõrtsmiku ette letile, üteldes: „mitte ukse ega põranda kulu, vaid siin ruumis valitseva sooja eest". Kohe karanud perepoeg, kelle isal Ainard oli aidanud talu ära päästa, leti ette ja käskinud kõrtsmikul omal arvel antud kopikale ühe juure lisada ja need mõlemad Ainardille tagasi anda. See oligi kõrtsiliste naerulagina saatel sündinud. Ainard aga pannud kopikad tasku ja tänanud kõrtsmikku sooja, ning perepoega — ta isale antud õpetuste — nii vahva tasumise eest. Siis ta olevat lahkunud kõrtsist, üteldes: „Olen taas ühe kopika võrra rikkam."

Olgugi et need lood on pilkemaigulised, aga siiski sisaldavad nad peaaegu sula tõtt.

Inimesed tunnevad teda väga hästi. Ja mispärast ei peaks nad siis tundma teda. Olgugi et ta on pärilt naabervallast, on ta siiski kaua teeninud meie valla peremehi.

Pääle nende imelugude ei tea keegi tast muud halba ega pila rääkida, küll aga palju hääd. Kõik need peremehed, keda ta on teeninud, austavad teda ja peavad tast väga suurt lugu.

Ma tahtsin talle ka omalt poolt ühe imeloo, ühe pika nina mängida — veel teistele imelugudele lisaks. Selleks püüdsin talle pisut, nagu pool-kogemata läheneda. Aga ta nagu oleks mõistnud seda, ega liikunud paigastki. Nähtavasti on talle ükskõik, kas keegi teda kiidab või laidab, läheneb või kaugeneb temast. Tuim ja külm on ta nagu igavese jääga kaetud Himalaja mäehari.

Arvan jällegi, et ma teda ei mõista ega saagi mõistma.

Isegi vihastada on teda võimatu.

Alles eila sõimas teda tublisti läbi Läänitsa eit. Ja seda peab ütlema, et see juba oskab inimest läbi sõimata. Aga mis tegi sellevastu Ainard? Otse imestamiseväärt: ta ainult tänas väga viisakalt Läänitsa eite selle mustakunsti lahke ja rahata etendamise eest. Siis

vabandas ennast: ta pää olevat vana ja kõva ega suutvat sääraseid õpetusi enam vastu võtta. Kumardas ja läks, jättes eide ammulisui vahtima. Ükski pole veel kuulnud ta suust roppu sõna ega jämedat nalja, ei ühegi asja, ei looma kohta ega tööde puhul. Igaühega käib ta ümber õrnalt ja ettevaatlikult.

Töö pole meil kunagi nii korras olnud kui tänavu. Töödega, mis varem mitut inimest vajasid, on ta kõigiga üksinda hakkama saanud. Iga töö otse sulab kokku ta käte all. Isegi tööriistad pole meie talus veel iialgi nii korras olnud kui nüüd.

Näiks nagu käiks iga tema tehtud töö ja teo kannul ainult õnnistus. Kunagi pole meie põld- ja aedviljad nii uhkesti ja hästi kasvanud kui jällegi tänavu.

Vabul vaheajul ja tihtipääle pühapäivitigi armastab ta viibida ikka Sarastiku künkal. Sellisel imelikul künkal, mil kasvavad üksikud tammed, sarapuu- ja kadakapõõsad. Ühesõnaga,

sääl võib peaaegu iga puu, põõsa ja heinaliiki eest leida. Ühelpool künka jalal asetseb haritud põldväli; teiselpool tihe ja metsik metsasalu, kuna kolmandal küljel on sügav veega täidetud lomp, milles kasvab meetrikõrgust tarna. Keset lompi kasvavad suured ja laiad hanipaju-põõsad, milles metspardid nagu lossis elavad. Pääle selle avaneb künkalt muinasjutuline vaade ümbrusesse. Sest iga vaatesuuna vähemagi muutmise puhul avaneb ta ette ikka jälle uus ja uus pilt. See küngas nimelt on saanudki meie sulaselle pühaks hiie- või ohvripaigaks, kus ta kõik oma vaba aja maha ohverdab.

Siin Sarastiku künkal ajab ta õrna juttu puude, põõsaste ja lilledega ning jagab neile elumõtet sisaldavaid komplimente.

Aga see alatine õrnus ja suursugune käitumine iga asja, iga looma ja iga inimesega on talle vist sünnipärane, millest ta arvatavasti kunagi lahti ei saa.

Arvan, et see alatine õrnus ja suurvaimuline käitumine pole muud midagi kui omamoodi nõrkus.

Ah — tühipaljas sulane! Mis on minul tegemist temaga?

Ta on ju meie sulane, ja olgu siis päälegi meie sulane.

Eks me saa näha, millal ta pää logisema hakkab või kuivanud tarkusest üle keema.

Vahest vihastun tema üleliigse õrnuse ja käitumise üle, ega salli teda siis silma otsaski. Vahest jälle on minul soov talle siiski läheneda.

Küll me saame näha, mida tulevik toob.

Fui Leeni! häbi, häbi sulle! Kirjutad terve päätüki printsi asemel sulasest oma päivikusse. Egas sul ometigi sulaselle mehelemineku kilk pääs pole!

Noh — nüüd olekin oma nime allakirjutamisega küll teinud ühe rumaluse. Ei, ei! Sellele sulase-loole ma küll alla ei kirjuta.

Tammemäel,
15. heinakuul, 1865. aastal.

Ometi viimeks on mu püüded vilja kannud. Sulane hakkab mulle lähenema. Sulane — tark sulane — ei, targaks Ainardiks pean sind nimetama. Aga oota sa! Kätte tahan sulle siiski maksa selle külmuse eest. Las õpib vähegi mehisust naistega ümberkäimises. Las näeb vaeva minu püüdmisega, minu pärast. Noh — selleks pead sa kindlasti šokolaadi eest välja andma kõrtsist saadud kopika ja sinna juure veel palju teisigi kulutama.

Jah — vaeva pead sa minu pärast ikkagi nägema.

Niisiis tõukasin ta lähenemisekatsed kõik niisama külmalt tagasi nagu ta oli olnud minu vastugi.

Mõne päeva pärast märkasin, et eemaletõugatud Ainard jäigi eemale. Seisis nagu põhjanael kuski lõpmatus kauguses ega liikunud paigastki.

Päris kahju temast!

Tegin uuesti mõned lähenemiskatsed, aga ta tõukas needki külmalt ja otsekoheselt tagasi, ilma et oleks seejuures sõnagi kulutanud.

Nüüd olen, nii imeline kui see ongi, Ainardi asemel iseendale kätte maksnud.

No, mille eest õige see kättemaksuhimu Ainardille. Kas selle eest, et ta pole mulle ütelnud aiustki vängelõhnalist sõna ega teinud mulle midagi halba. Ta lähenemised ja sõnad on alati olnud otsekohesed, ilma jämeda kahemõttelisveta, ilma kavala ja halva tagamõtteta.

Ei, ma ei saa tast tõesti aru.

Ta sõnades, juttudes ja tegudes on olnud ikka mingisugune ees- või tulevikumõte, mingisugusest kõrgemast, püsivamast ja surematust armastusest ning õnnest; maailma õilsamast, ilusamast, õigemast elust ja elukommetest.

Noh, mitte sina üksi, sulane Ainard, ei püüa sinna poole, vaid ka kõik teised inimesed.

Ah, kui ma mõtlen selle targa sulase suurile lapselikele sõnadele ja lähenemiskatseile, ja sellele, et ma pole nende eest saanud talle teha veel ühtainustki tõsisemat ninanipsu, siis tulvub mul hing päris täis.

Noh — ei saa aru, mis siis minuga õieti on.

Sulane Ainard võib ju ikka jääda edasi sulaseks. Mis läheb see minule korda. Lähen Alavere Aleksandrile mehele. Ta vaeseke on minu pärast nii ütlematu palju vaeva näinud. Käib tunni kestes kas või sada korda mu akna all ja samapalju kordi ukse taga. Ja kui ma ta korrakeseks sisse lasen, siis on nii rõõmus ja õnnelik ning puhub lõbusat juttu, nii et naera ja üha jälle naera. Tahab ta ju mind endale kaasakeseks ja ta vanemad mind endile minijaks. Lubavad mind otse kätel kanda.

Seisan taas dilemma ees: kas minna või mitte!

Mu sügav ja arenenud sisemaailm

ei luba mind kogunisti mitte temale minna. Siiski tunnen, et minus on üks tundmatu või liig tuntud võim, millele on ükskõik, kas lähen Aleksandrile või mõnele teisele. Aga sellel õhukesel ükskõiksusel ma veel eneses enese üle otsustada ei lase.

Aleksander ja ta vanemad on laisad ja lohakad inimesed, kes igasugust tööd otse suure hoolega põlgavad. Sest töö ei olevat nende arvates mitte inimeste, vaid teatavat liiki rumalate inimloomade jaoks.

Sada korda ennemini võiksin minna Ainardile kui Aleksandrile.

Ei, ei! Aleksandrile ei lähe ma iialgi.

Aga Ainardile tahan siiski midagi kättemaksu sarnast näkku ütelda.

Aga mille eest, mille jaoks?

Ah, naine ei filosofeeri, naine ainult tegutseb.

Heidan pigem puhkama. Homme ootavad mind ees reedese päeva tööd ja toimingud.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
7. lõikusekuul, 1865. aastal.

Olen vahest oma toas kaua ja väga kaua Ainardi ja enese üle järele mõtelnud. Tulemuseks oli see, et ma oma lapsikuist ja mõttetumaist kättemaksuihadest lahti sain. Isegi naljakad tundusid nad mulle tagantjärele olevat. Olen muutunud tõsisemaks, sügavamaks ja nagu targemaks, mis minu nii tõsiselle iseloomule väga hästi sobib.

Minu otsesed püüded läheneda Ainardille õiglaselt on kannud vilja. Ta läheneb mulle uuesti.

Tasane ja viivitelev koputus uksele teatas, et Ainard viibib selle taga. Tõusin kohe üles ja läksin ning avasin ise oma käega temale ukse. Ta astus tuppa, väike, tore, Sarastiku künkalt nopitud lahtine lillekimp paremas käes.

Ajasime terve tunni, võib-olla koguni kauemgi sisukat, tuumakat juttu. Palju minu endisi arusaamatusi selgus nüüd. Mingisugune tume udu haihtus

minu lähikonnast. Aga lõppeks ütles ta mulle, mida talt iialgi ei oodanud:

,,Neiu Leeni, arvasin, et mitte tühine ja vaene huvi ei sundinud teid minule lähenema, vaid väärtuslik tõde. Tõde, mis ei tunne surma ega kuulu tujude muutuste seaduse alla, olgu neid seadusi niipalju kui tahes. Arvasin nägegevat teis niisugust tõde. Selle tagajärjel hakkasin teile vastu liikuma. Samas aga märkasin, et see teie suur tõde oli mähitud kiiresti kaduvate huviväänkasvudesse, tuule käes lipendavaisse paperribadesse — ühe sõnaga: mõttetumaisse mõtteisse.

Mõtelge järele, kui teie minule lähenete ja mina seda vastu ei võta; ja kui mina teile lähenen ja teie selle tagasi tõukate, siis me ei saa iialgi üksteise lähedusse. Isegi siis mitte, kui oleksime mehena ja naisena kogu eluaeg elanud koos, vaid jääme teineteisele igavesti põlatud tundmatumaiks maailmuks.

Neiu Leeni, kogu teie olemuses on

terve olemus. Teis on see sügav ja vägev pind, mil seistes võib kogu maailma elu üle, kogu rahva tuleviku ja ta saatuse üle õigesti otsustada.

Pea meeles, et rahva lõpmatute aastamiljonite tuleviku, ta suuruse, ta võimu, ta vägevuse otsustavad ainult kaks inimest: mees ja naine. Ei mitte tule ega mõõgaga, ega ka moodsate põrgumasinatega, vaid ainult väetimate ning alasti laste ilmaletoomisega.

Neiu Leeni, teis on maailma kõige suurema — seni tundmatu naise alused ja õiged omadused. Seepärast ärge himustage mängida oma ihu ja hingega, see on, oma elu, oma õnne, omaenese ja tulevaste põlvede tulevikuga. Niimoodi mängides võite kergesti muutuda igaveseks väljasirutatud kätega õnneotsijaks, õnnetagaajajaks, millest teid ainult surm viimaks vabastab."

Ta vaikis piskuks ajaks, vaatas mulle teravasti otsa ja jatkas:

„Juba aastatuhandeid on elanud peaaegu igas inimeses üks väga väi-

kene lontrus. Kogu selle pika aegkonna on ta ennast toitnud ainult inimeste suurusuguste omadustega ja iludustega. Alati on see lontrus püüdnud inimese hinges maha lõhkuda põhimaailma tõdesid, põhimaailma seadusi ja kohustusi, selleks et tal kergem oleks inimesest ta terveid mahlu välja imeda, et siis tema hingeelu varemeis uhkesti elutseda ja pesitseda, nagu kotkas purustatud mäe kaljudes. Ja see lontrus on alati olnud kõvem mehest ja naisest, kõvem isegi rahvast, kogu inimkonnast."

Taas seisis ta liikumatult minu ees. Ta vaade puuris otse minu südamesse. Siis võttis ta õrnalt minu käe ning jatkas:

„Neiu Leeni! hävitage eneses see kõigi aegade — kõigi õnnetuste koletis! Siis võite olla kindel, et abiellume ja astume tõsiellu ja seome endid ning oma elu igavesti purunematu õnnega, mis on vaba klaasi omadusist ja selle purunemise klirinast. Tõsiellu, mil on,

nagu igal asjal algus, iialgi aga mitte lõppu, nagu nii vähestel asjadel.

Asutame tõsielu tõekodu, mis on vaba — kõigil aegadel, peaaegu kõigis perekondades üles ehitatud põrgulisest õue- ja kodu-draamateaatrist, milles etendavad ja mängivad ainult mees ja naine draama mängijate ja draama päältvatajate osa.

See pisike lontrus on kõige suurema, enne kuulmatu kohanemis- ja varieerumisvõimega olend. Ta võib ennast avaldada ja ilmutada igasugusel kujul. Ta võib elada igasuguses elu- ja olukorras nagu omas kodus.

Kes ei saa lahti sellest väikesest kõikvõimsast lontrusest ega suuda teda eneses hävitada, see jääbki selle kuningliku lontruse rumal-alandlikuks ja ustavtruuks teenriks. See muutub oma perekonnas perekonna draamastuudio direktoriks, põrgulike hingevalude ja hingepiinade keetjaks katlaks ja selle alla tuletegijaks. Iialgi ei saa see tunda ega nautida puhta õnne kõigi aegade

võimsat väärtust, ta jumalik-suursugust õilsust, ta taevalikku otsatumat ilu ja kõrgust.

Inimene, kelles see lontrus tegutseb, muutub kõrgete hääduste poolest vaeseks, madaluste ja halbuste poolest määratu rikkaks."

Ta peatas.

Veidi aega vaikisime mõlemad. Siis küsisin Ainardilt: kas oled selle lontruse juba hävitanud eneses?

Arvasin, et nüüd olen teda tabanud päris õigelt kohalt. Aga ei, mitte midagi sarnast. Mingisugune suursugune võim hoovas välja temast, kuna ta ise seejuures oli nagu kaetud tuhandete meetrite paksuses terassoomusega, millest kangeimgi halbuse mürsk ega miin ei oleks kunagi läbi tunginud.

Ta vaatles mind oma siniste liigtarkade silmadega. Siis raputas ta, nagu kedagi kahjatsedes, oma arukat ja tumekollaseid juukseid kandvat pääd ja vastas:

„Särav tänu mu isale ja emale, kes

pärandasid mulle selle looma äärmiselt kidurana. Kuldne ja raske tänu mu õpetajale, kes õpetas, kuidas ta asukohta enda sisemaailma pimedais labürintlikes koopais üles leida ja kuidas võin selle maailma visama hingega looma ära surmata. Juba oma kahekümnendat sünnipäeva pühitsesin vabalt, ilma selle lontrusloomata.

Ühed vabanevad tast ruttu ja kerge vaevaga. Teised võitlevad pool eluiga. Kolmandad katsuvad tast vabaneda surmaeelse sakramendi söömis-joomisega. Suured hulgad pole tast kuni tänini veel lahti saanud. Nad peavad sammuma ja tegema, nagu aheldatud orjad, oma türanliku valitseja tujude ja käskude järele.

Arvan, et ka neiu Leeni kuulub nende haruldaste naiste hulka, kes suudavad endis kerge vaevaga hävitada selle koletise.

Loodan teid võidu puhul õnnitella võivat."

Ta tõstis kaasasoleva lillekimbu ja

puistas selle mu pää pääle, kusjuures osa lilli jäigi sinna; osa aga langes mu õlule, rinnale ja rüppe; osa põrandalle ja osa toolile, mil istusin. Ta soovis ilusaid ulmi ja tahtis lahkuda, kui ma järsku peatasin teda ja ütlesin: „kui te tollest lontrusest lahti saite oma eluea üheksateistkümnenda aasta lõpul, siis on minul tast lahtisaamiseks veel aega."

Imelik pettumusevari libises üle ta näo. Ta lahkus sõnalausumata.

Minu hinge oli kogunud veidi kibedust, sest kogu see kõne oli eriti nagu minu jaoks määratud. Samas aga tundsin, et olin ennast alandanud Ainardi silmis. Ma ei tea tõesti mitte, mispärast ma avaldusin seesuguse kergemeelse naisena, millist minus õigupoolest pole olemaski.

Aga see kõik tuli ju mulle täitsa ootamata, täitsa üllatusena. Nähtavasti ei oska Ainard mitte ainult kiiresti, korralikult ja targasti tööd teha, vaid oskab ka targasti mõtelda.

Kibe kahetsus asus mu rinda, selle minu mõttetuma ja asjatuma eneseavalduse pärast.

Nutsin päätäie valusaid pisaraid.

Nutuhoo möödunud olles märkasin, et mõned pisarad olid määrinud kirjutust mu päiviku ühel leheküljel.

Hm! Halb ennustus Viimaks määrin ära kogu oma tulevikuelu.

Kindlasti oli see nägematu lontrus sel hetkel minus võimul. Aga praegu olen igatahes tema üle võimul.

Pean lõpetama, sest agu on kadunud ja taeva äärjoonis purpurdab uhkelt punane koit. Magada ma vist küll ei saa. Mõtted mässavad minus nii hurjasti. Ähvardades otse ängistada mu sisemust.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
viimael lõikusekuul, 1865. a.

Olen täitsa rahulik ja võin asju erapooletumalt vaadelda. Õige. Ainard on minust kakskümmend aastat vanem. See vanadusevahe on liig suur. Otse

kole mõtelda. Jätan Ainardi ja lähen Kullisoo Zeigole. Temal suri hiljuti ema ja nüüd peab ta endale perenaise võtma. Päälegi on kõik mitme valla tüdrukud valmis talle minema. Ja miks ei peaks siis ka mina talle minema, kuna ta ju viimatisel kokkupuutel avaldas sellist soovi minule päris avameelselt. Päälegi on ta igavene naljavana ja hästi lõbus poiss. Alati on ta naerulsui. Vahest saab ta hakkama sihukese naljaga, et naera kas või pisarad esile.

Päälegi on ta minust ainult mõni aastake vanem. Kaugeltki mitte kakskümmend, nagu Ainard.

Aga siiski, kui võrrelda üksteisega neid kahte meest, siis tundub ometigi, et Ainard nagu oleks noorem kui Zeigo. Räägitakse, et Zeigo olevat läbielanud, läbipõlenud poiss, kuna Ainard sellevastu on läbielamatu ja täis küpsvärske mees. Ja tõesti, kui vaadelda neid, tundub küll, et Zeigo nagu oleks vananoor ja Ainard noorvana.

Ei oska ega saa enam arugi, milles

õige seisab see vanaduse vahe. Kas ainult aastais või milleski muus. Tundub, et see vanaduse vahe ainult aastais küll ei seisa, vaid kogunisti ka milleski muus. Aga milles siis? Ah, mida rohkem mõtlen ja harutan endas selle üle, seda rohkem kergib esile arusaamatusi.

Jajah, naine kui reaalne olend, arvestab ainult tõsivõimalustega ja tõsiasjadega.

Zeigo on Ainardist hulga noorem. Pääleselle on Zeigol suur talu ja talus rikkalik majapidamine. Ainardil sellevastu pole mitte midagi. Ainult filosofeerida oskab targasti. Kui ta tõesti nii tark oleks, nagu ta seda endast näitab, siis peaks ta ammugi juba olema vähemalt taluperemeeski. On küll olnud kuulda väikest kõminat, et Ainardil olevat kenake summa pangas hoiul, mida ta hoolega talu ostmiseks suurendavat. Aga seegi on ainult kuulujutt — muud ei midagi.

Jah, Ainard, sa oled vaid meie sulane, muud ei midagi.

Kui Zeigo mind võtab, lähen temale.

Ainardi juures ootab mind tume tulevik, kuna Zeigo juures ei tarvitse mul selles suhtes mingit muret kanda.

Pääleselle on Ainard ise süüdi kõiges. Ikka filosofeerib, ikka püüab ta minus mingisuguseid tundmatuid mõtteid ellu äratada ja samal ajal minus midagi hävitada — vist seda väikest koletist, millest ta mulle nii pikalt-laialt rääkis.

Aga kui heidan kõik selle reaalsuse tõsiasjad kõrvale ja lasen kõnelda oma sügavamal sisemusel, siis läheksin küll otse häämeelega Ainardile.

Ainard, sa pead oma kindlakujulise õrnuse hävitama endas. Sa pead mind lihtsalt väevõimuga võtma eneselle, kui sa ei taha jääda ilma minust.

Olen nagu kahe nööri vahele seotud ega tea, kummale poole lasta ennast vedada.

Praegu valitseb minus suur arusaamatus. Või ongi see arusaamatus mi-

nus see, mida Ainard nimetas sisemiseks orjaks: sest väliselt saavat naine ruttu vabaks, aga sisemine vabanemine arenevat tigusammudega ja kestvat võibolla aastatuhandeid. Ainard ütles, et inimene, kes vabadusest nii aru saab, et kõik minevikupõlvede väärtused peab enesest maha raputama ja kõike teha võima, mida tal iganes pähe satub — ei olevat üldse vaba inimene, vaid ori, kelle pärast isegi kauge mineviku rooma orjad häbi tunneksid. Kui inimene vabalt tegevat kõiksugu toorusi, rumalusi ja halbusi, siis ei olevat ta enam oma tegude peremees ega käskija, vaid seisvat nende pahade tegude käsutuses, olevat nende madal ja alandlik ori.

Ah, misjaoks kõik see filosoofia edasikandmine!

Lähemal pühapäeval on oodata Kullisool pall. Saab siis näha, mis sünnib.

Leeni Kasesalu.

Tammemäe talus,
1. viinakuul, 1865. aastal.

Päris ime! Peaaegu kuu on möödunud, ja ma pole oma päivikusse midagi kirjutanud. Ei tea, kas häbenesin sellest kirjutada, mis kõige selle aja jooksul on sündinud.

Ma pole oma päivikut mitte teistele targutuseks, vaid oma hinge avalduste matusepaigaks määranud.

Pall ehk küla tantsupidu on ammu möödas. Aga kõik mu sisim otse uugab. Kas ja kus olen õieti või valesti toiminud. Sellest kõigest ei suuda enam mõtelda. Kaks kaotust ühekorraga.

Ah, mu jumal, mu pää valutab nii koledasti.

Kõik see päävalu põhjus sündis septembri esimesel pühapäeval Kullissoo tantsupidul.

Näen enese ees kõike seda sündmust, kuid ei oska tast kuidagi jagu saada. Üks on igatahes kindel, et olen liig rumalasti toiminud ja kergemeelselt

uskunud ja sellepärast ka liig rumalasti sisse kukkunud.

Läksime üheskoos Ainardiga tantsupeole. Viibisin sääl temaga seltsis ja sõbralises vestluses, kui Zeigo tormas pallilisste hulka ja hüüdis valju häälega: „Pidage, pallilised!" Kõik jäid vait. Siis ta jatkas: „panen Tammemäe filosoofitsevale sulasele ette kaks küsimust. Kui ta nendele vastab rahuloldavalt, siis ostan pallilistele kaks korvi õlut, kui halvasti, siis jääte õllest ilma." Hurra! karjusid pallilised seepääle kui ühest suust. „Pidage" — hüüdis Zeigo ja jatkas: „mis vahe on sulase ja peremehe, sulase ja printsi vahel?" Kõik vaatasid avasui Ainardi poole. „Noh, Ainard, vastake!" hüüti mitmelt poolt. Ainard tõusis püsti ja ütles: „kui Zeigo kaks korvi õlut ümber määrab kaheks vakaks õunteks, siis vastan, kui ei, siis ei mingit vastust. „Tehtud," vastas seepääle Zeigo. Nüüd jatkas Ainard oma korda: „sulasest võib saada peremees ja peremehest sulane; sulasel on

võimalus ronida mäkke, aga printsil ainuke võimalus ronida mäest alla."

„Pravoo, tubli! Õunad siia!" hüüti taas kui ühest suust.

Õunad toodi!

Kõigil oli selge, et Zeigo oli Ainardi naeruvääristamise katsega ilusasti läbi kukkunud. Aga sellele ei pöörnud enam keegi vähimatki tähelepanu, välja arvatud Zeigo enese sisim, mis haudus uusi ja halbu plaane Ainardi vastu.

Järsku ilmus Zeigo minu ette ja viis mind peaaegu vägisi Ainardi kõrvalt ära. Ta oli äärmiselt lõbus nagu tavaliselt. Kogu palli kestes ei lasknud ta mind enam lahti, vaid aina rääkis, et olevat kindlasti mind oma suure talu perenaiseks välja valinud. Nädala pärast sõitvat ta kindlasti kosja minule.

Tahtsin mitmele korrale minna Ainardi juure, et talle mõne lahke sõna ütelda enda vabanduseks. Aga olin nii imelikult nõrk ja tahtejõuetu, just nagu nukk, millega igaüks võib mängida nagu tahab. Seda nõrkust aitas minus

ülal pidada teiste neidude kadedus, sest kuulsin päris avalikult sosistatavat: „vaat kus Tammemäe Leeni, küll teeb alles partii!"

Nägin küll, kuidas Ainard ammu enne palli lõppu lahkus, ilma et oleks minu pääle silmigi tõstnud.

Mõtlin iseeneses: vaata Ainard, nüüd olen kõik oma kättemaksu soovid vastu enese ja oma südame tahtmist täide viinud.

Nägin, kuidas Zeigo kõik teised tüdrukud kõrvale jättis ja ainult minu ümber liibitses. Ja kuidas ta mind pääle palli kui oma pruudi koju saatis. Kõik näis päris kindel olevat. Ainult veel üks nädalake oodata, siis pidi pulmadele käik antama. Möödus nädal, teine. Kolmandal aga kuulsin, et Zeigo on ühe teise tüdrukuga üles hõigatud. Edasi kuulsin, et Zeigo tahtnud Ainardille kui sulaselle näidata, et peremees on ikka tugevam ja targem kui sulane. Niisiis olin lasknud Zeigo poolt ennast häbistavalt ninapidi vedada.

Küll pöördusin kohe Ainardi poole, aga see rääkis minuga nagu täitsa tundmatuma võõraga. Isegi mu pisarad ei liigutanud teda põrmugi. Ta vaid pilkas mind veel päälegi, üteldes: „mõttetuma ja kergemeelse naise krokodillipisarad. Õnnetu mees, kes neid usub." „Ainard, Ainard, sedasi mulle valet näkku heita sa ei tohi. Tead ju väga hästi, et ma kunagi mingisugust kergemeelset pole teinud ega seda siinpool sõrmust kunagi ei tee. Kui ma seda teen, siis ainult teispool sõrmust, aga siis ei ole see enam kergemeelsus. Sellest olin liig teadlik enne sinu filosoofiat." Aga ta ei tahtnud minuga enam rääkidagi. „Ainard, Ainard! kas te mind enam sugugi ei mõista!" „Mõistan," oli vastus, „aga ma ei saa teid aidata. Teie ise peate oma võitluse läbi võitlema." Ta pööris selja. Tundsin, et Ainard oli minust kaugemal kui oli olnud kunagi alul.

Kõike seda kirjeldades, elan uuesti

üle kõige seda sündinut. Ta teeb mulle rääkimata rasket valu.

Tormid, marud, saamumid, taifuunid, kõik mässavad ja lõhuvad minu hinges.

Tahaksin enesest kõike seda sündinut maha raputada. Tahaksin karjudes joosta, põgeneda kuhugi kaugele, kus ei ole ühtki hingelist elamas, ei ühtki elavat inimest. Tahaksin leida üksindust kuski sügavas ääretumas taigas.

Ah, ei saa aru — mingisugune tuhandepalgeline ekslev madu käänleb, närib, torgib ja pigistab mu hinges.

Elu, elu! mis tahad sa minust, või mis tahan ma sinult saada!

Ah, tahaksin põgeneda, nii enese kui ka elu eest; minna kuhugi tundmatusse kaugusesse, kus ei ole enam mõtteid, soove, ihaldusi, — kus valitseks täieline rahu.

Ma ei saa enam enesest ega elust põrmugi aru. Tundub, nagu kihutaksin kohutava kiirusega ikka allapoole ja

allapoole kuskilt kõrgustikult. Midagi ma ei aima, midagi ma ei näe, kuhu poole veeren. Kõik on mu silme eest varjatud ja kaetud, nagu raske, paksu, uduse looriga. Ei saa tast läbi näha ega mõistusegagi läbi tungida.

Nüüd hakkavad madalad ja metsikud mõtted tormama minusse. Mina nagu peaksin oma puhtuse, oma töökuse, oma arukuse, oma kõrge ja kauge unistusmaailma maha jätma, porri tallama, selleks, et tühjendada eluröömude karika kuni põhjani. Võtta elult kõik, mis ta anda suudab. Lennata joovastunult kiireimas tempos läbi rõõmude kärje. Jah, kaastundmuseta tormata üle jõuetute laipade. Kuigi sääl ees ootaks mind lahtine haigutav haud ja haaraks mind oma igaviku musta sülle, siis sureksin teadmisega, et olen elanud, elanud selle sõna uhkes, metsikus mõttes, kas või üheainsa silmapilgu.

Nüüd tunnen, et vajun päris pööritava kiirusega kuhugi vastikult haisva

mülka poole ühes oma purunenud unistusmaailmaga.

„Appi, appi!..."

Keegi kuulis ometigi ja tuli mulle appi. Need olid mu enese pisarad.

Voolake, voolake! uputage see monstrum, see koletis, kes püüab minust teha alatut ja metsikut inimest.

Saan taas pisut rahulikumaks. Jään seisma kindlana nagu kalju ega liigu iialgi kergemeelsuse ega metsikuse poole, sest ma pole veel ühtki sammu selles suunas astunud ega saa iialgi astuma.

Olen jällegi endine tühipaljas unistaja, otsija, ootaja, rändur kuski oma olevikus.

Mingisugune kurblik igatsus, kevadtaeva viiru ootusunistus, elage siis minus ja ärge jätke mind maha.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
15. viinakuul, 1865. aastal.

Olen kõige selle vahepäälse aja võidelnud omaenese Minaga. Olen püüd-

nud otsida kuskilt kaugusest oma maailma äärt või palistust, aga see ei kerkinudki mu silmapiirile. Trööstisin siis ennast hindu tumeda ütlusega: „Sina oled Mina ja Mina olen Sina. Kõik Mina on seotud kauge Sinaga ja kõik kauged Sinad on seotud kõige lähema Minaga. Neid hoiab ja kannab õigel teel ainult Maailmatahe."

Midagi sellest mõista, midagi õiget sellest välja lugeda, selleks pean laskuma sügavustesse ja tõusma kõrgustesse.

Püüan seda teha! Püüan saada ettemõtlikuks naiseks.

Arvasin, et saan Zeigoga kõigest mõtlemisest lahti, aga nüüd pean sellega veel tõsiselt algama.

Otsin eneses oma Mina, seda kõrgemat hingelis-tihedamat osa, aga ei suuda teda kuidagi leida. Kahtlen, kas ma ta üldse leian. Aga kahtlused siin midagi ei aita. Selgust on tarvis ja sellele pean ma kui arukas naine jõudma.

Aa! misjaoks olen ja kelle tahtel

viibin siin maailmas? Oo! sa maailma Mina, oo! sa igaviku elu ookean. Olen ju üks kübemlik osake teist mõlemist, ütelge siis, vastake: misjaoks olen?

Mu ümber valitseb täieline vaikus.

Ootan vastust igatsusega, kuulan põnevusega. Mingisugune hirm haarab mind. Imelik. Mida teravamini kuulan, seda enam nagu kuuleksin tundmatuhäälelist sosinat, kuskilt otsatumast kõrgusest ja kaugusest, kuskilt ääretumast, põhjatumast omaenese hinge sügavustest. Keegi nagu kõneleb minus: „tule kaasa, isa-ema tütar! Elu ja jumaluse teel selgub kõik!"

Imelik, salapärane ... Otse jahmatan. See õrn, paitav, kõrgema, kaugema ja sügavama võimu sosin ja kõnelus sarnleb Ainardi õrnale paitavale kõnele: „kui jaksad, siis tule kaasa!"

Oo, Ainard, ma hakkan sind ja ühes sinuga ka ennast mõistma.

Jah, kaasa pean ma minema kõrgeima tahtega, sest see on ju ka minu enese kõrgeim tahe. Seisma pean jääma

kõige sügavamale — kõike, isegi kõrgust kandvale pinnale, sest sellest sügavamast pinnast olen ju ka mina üks osake.

Näen ja tunnen, kuidas tihe udu mu ümbert kaob, kuidas ähvardav pimedus mu lähedalt põgeneb. Mingisugused säravad ja soojendavad kiired hakkavad mänglema minu hinge ümber valgustuse mängu.

Olgugi et mõtted minus saalivad, tunnen siiski, et olen samale teele välja jõudnud, mil viibib Ainard.

Nüüd, Ainard, võin sulle teatada uudist.

Leeni Kasesalu.

Tammemäe talus,
1. talvekuul, 1865. aastal.

Sügisene, aga siiski nii soe hommik. Taevas on selge ja sinav. Ei kaugel ega lähedal ühtki varjuheitvat pilverüngast. Veripunasena ilmus päike taeva äärele. Samal ajal sammus Ainard aias aedjalgteel minule vastu. Hüüdsin: „Kuulge Ainard, mul on teile uudist

teatada. Ta jäi minu ette seisma ja vaatas mulle teravasti ja nagu uskmatult otsa ja ütles: „Neiu Leeni, ma kuulan häämeelega seda uudist."

Olin pisut nagu kimbatuses. Isegi palav puna tõusis palgele; ei leidnud kuidagi sõna algamiseks. Ainard märkas mu kimbatust. Ta võttis minu käe omasse ja ütles: „Olen uudishimuline. Otse igatsen teie uudise järele." Siis sain tagasi oma rahulikkuse ja teatasin: „Ainard, te ütlite, et igas inimeses elavat üks väikene koletis, kes inimest kurikuninglikult valitsevat. Ma leidsin endas üles selle looma ja hävitasin ta lõplikult."

Natuke aega seisis ta liikumatult. Siis võttis pihku mu mõlemad käed ja ütles: „Õnnitlen, õnnitlen ja kolmandat korda õnnitlen teid, neiu Leeni, selle suure ja sügava võitluse kaudu saavutatud võidu puhul. Üks jumalannalik suurnaine on maailmas taas rohkem."

Ta sõnad ja hääl olid nii loomulikud ja õrnad, nii soojad ja ilusad, nagu Sa-

rastiku künkalt nopitud lilled, mida ta kord minu pää pääle puistas.

Tundsin vaistlikult, et olin Ainardi endale tagasi võitnud.

Mingisugune õrn, magus ja sügav rõõm asus mu südamesse, rõõm, mis inimest ülendab ja õilistab. Rõõm, mil midagi ühist ei ole tolle õhukese rõõmuga, mis inimese muudab kergemeelsuste orjaks.

Ainard, tule, värvi, ilusta ja rikasta siis minu kui ka oma tulevikku. Tule ja mängi siis oma eluga meie tulevikule elavat sümfooniat. Ma tahan sinuga, sinuga kaasas ronida kas või mäele, mille latv võib-olla ulatab kuni taevani. Tahan näha vaeva ja töötada ühes sinuga, tahan käia su kõrval keset okkalist teed, tahan sinuga kaasas ronida üle haigutavate elu kuristike, tahan hukkuda ühes sinuga, Ainard, kui kõrgeim saatus seda nõuab.

Aga siiski ma pean ootama, mis teeb Ainard.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
14. talvekuul, 1865. aastal.

Imelik oli see tänane — see talvekuu viimse veerandi pühapäev: hommikul oli ilm udune ja sompus, lõunaajal selge, õhtul soe ja otse säravalt selge. Vist kena ennustus mu elu pööripäeval.

Arvasin ikka, et Ainard ei julge minuga otseselt kõnelda, aga olin siiski eksinud. Ta kõneles täna minuga otseselt, ausalt ja avameelselt. Oli ju täna vaba aega kõikjal küllalt.

Tal olid käes mõned hilissuvised lilleõied, kui ta minu juure tuppa astus. Ta ulatas minule need, põhjamaa hilissügisesed õied, mis isegi lähenevat talve ei kartnud, ja ütles: „Leeni, me oleme kaua siinses maailmas, oma eesmärki otsides rännanud. Me oleme teineteisele nähtavaks saanud. Aga me pole siiski veel teineteisele päris lähedalle, päris juure pääsnud. Kui me tahame teineteisele selgelt ja läbipaistvalt nähtavaks saada ja teineteise kõrval nähta-

vaks jääda, siis peame eneste vahelt ära hävitama paksud külmad müürid, tasandama sügavad kasmid, asetama elu mõttetuse asemele elumõtte, see on teineteise mõistmatuse asemele teineteise mõistmise. Inimeses on veel terved valgustamata mandrid, milles ta tihti lühemat ja pikemat aega ümber kobades umbtara eksleb, enne kui pääseb välja. Mõnel vahest möödub kogu eluaeg ilma väljapääsu leidmata. Aga kui kord valgusekiired on sattunud sinna, siis on ka umbkaudne kobamine ja ekslemine kadunud."

Ta peatus hetkeks ja kõneles siis edasi: „Inimesed ja kogu inimkond on oma elu- ja edu-teele vahetumalt ehitanud igasugu takistusi, ja siis püüdnud vahetumalt neid ära võita, ära hävitada. Ja ikka on nad nii ehitamise kui ka lõhkumise puhul mõttetumas rõõmujoovastuses mõttetumalt juubeldanud.

Ainult üksikud inimesed on sellest igivanast haigusest vabanenud ja tõelisiks tervemõttelisiks inimesiks muutu-

nud. Me tahame asuda nende viimaste hulka, rikastada sellega nende ridu.

Need üksikud inimesed on nagu tundmatud kaljusaared, keset tormitsesevat ja mässavat inimmerd, kus valitsemas igavene kevad, igavene paradiis, mida tuuled ega tormid ei suuda kõigutada ega vigastada. Vaid tuuled ja tormid kannavad saartelt laiali õrnu aroome, närtsimatuid õisi, mahedaid, eluõnnest kõnelevaid helisid ja puistavad neid laiali üle kogu inimookeani, kus nad siis üksikuis inimestes idanevad, kasvavad ja inimkonnale õnne, hääduse, aususe, õigluse, kohustuse ja iluduse vilja kannavad ja nende eest võitlevate arvu suurendavad.

Otsime siis enestes üles kõik pimedad nurgad ja sopid ja avame nad valgusekiirtele. Otsime enestes üles kõik tooruse, vale ja salakavaluse pesad ja asendame nad puhaste selgete mõistete ja mõtetega. Otsime enestes üles kõiksugused, meid endid kui ka meie rahvast hävitavad, purustavad ja nende

mõttemaailma tükeldavad jõud ja laseme astuda asemelle jõul, mis on loonud aja ja ruumi, mis on loonud maailmad täis elu ja ilu ja on jäänud igasuguseil aegkonnil oma loovale kohale nii madaluses kui kõrguses ega ole ennast lasknud meelitada kõrgusest ega hirmutada madalusest.

Siis olen kindel, et jõuame oma elureisi tähtsamasse sõlmjaama, kust ühes koos edasi sõites asume oma igaviku reisile, igaviku ülesannete ja kohustuste täitmisele."

Nüüd Ainard vaikis. Ta võttis minu käe, tõstis selle ja vajutas õrnalt oma rinnale. Siis suudles mu kätt otse pühalikult. Varsti ta vabastas selle, soovis sügavat järelekaalumist ja lahkus.

Mõtlin ja mõtlin, aga mida rohkem mõtlin, seda imelikum tundub, et Ainard alustab, aga lõpule ei vii. Isegi sõna „armastus", mida talt olen oodanud igatsusega, on jäänud ta huulilt üle libisemata, just nagu oleks ta selle sõna tarvitamisest hirmuga eemale hoidunud.

Ainard! kui sa selle sõna, selle mõistegi varemini oleksid avaldanud, siis poleks üldse seda Zeigo-lugu sündinudki.

Minus on palju selgunud ja palju on alles selgumata. Aga küll juba Ainard aitab! Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
9. jõulukuul, 1865. aastal.

Oleme Ainardiga kõigi raskuste ja takistuste üle läbi rääkinud, mis kuidagiviisi oleks võinud meie ühisele õnnele ja elule komistuskiviks saada, meie ühisele elule kaevada hauda. Oleme enestest kõik pahed välja kiskunud, välja juurinud ja lõplikult eemale heitnud: nagu metsikud tungid, igasugused valed, rumalad jonnid ja kangekaelsused, võimatumad ja mõttetumad soovid, petlikud läiked ja särad, igasugused kired ja kõik teised sündimis- kui ka miljööpahed. Oleme need kõik hävitanud ja mullasse matnud ja selle hauapinnagi tasaseks teinud.

Me ei ärata neid enam iialgi ellu!

Oleme küllalt tugevad, et kaitsta

oma ühiselu õnne, vägeva, barbaarse maailma vastu, mis vaevleb vägevais, raskeis elunisvades nagu ahelais ja otsib väljapääsu ühelt nisvalt teisele minekuga või ootab orjaliku alandusega vägevat kõikvõimsat ärapäästjat messiast.

Las hõiskavad ja rõõmutsevad, nutavad ja kaebavad need, kellele tõsielu ja abielu purustamine nii teiste kui eneste juures on saanud nende eluea suurimaks ja tähtsaimaks musttööks ja erialaks.

Meie nende väärelu ja abielujõuetute liiki ei lasku.

Imeline. Vist Ainardi mõjul olen hulga sügavamaks, hulga filosoofilisemaks muutunud.

Oli haruldaselt hõbeselge hommikutaevas. Tugev koit mängles kaugel sinitaeva veerel. Valguse võim üha kasvas. Värskelt, vaikselt ja puhtalt sadanud lumi sätendas, helkis ja säras nagu siiani ülesleidmata valgete teemantide määratu ja ääretu väli. Õhk oli

puhas, selge ja vaikne. Talvtaevas polnud ühtki pilvekübetki näha. Aknale, mille ees istusin, hakkas kõvenev külm toredaid taimi ja õisi joonistama, üks ikka teisest ilusam. Oo, põhjamaa külm, kui tark lõunamaa aednik sa oled! hüüdsin täiest suust.

„Ja sina," kostis Ainardi hääl — „sa põhjamaa ilusaim inimtaim ja selle õis."
„Ja samuti sina ka, Ainard," vastasin omalt poolt.

Me õnnitelime teineteist oma esimese sinatamise puhul.

Ta võttis mu käed oma tugevatesse kätesse. Vaatas siis suurima õrnusega, paitusega ja muutmatult püsiva kindlusega mulle otsa.

Vaistlikult tõusin taas üles. Aimasin, et midagi on sündimas, midagi kaua otsitut, oodatut ja kasvatatut on tõeks saamas.
Vaatasin Ainardile samuti õrnalt, pehmelt, paitavalt ja kindlalt otsa.

Kõlas kolm õrna, kolm kindlat hüüdu: „Leeni, Leeni, Leeni! Me sei-

same oma elu ehitusaseme juures, millele peame, kui tahame, et püsiv ehitus valmiks, omaenese ihu, hinge, kogu oma olemise nurgakiviks panema. See nurgakivi ja ehitus ise peab seisma meie mõlemi olemise sügavaimal pinnal. Siis pole kunagi karta ehituse kokkuvarisemist. Sellele tõelisele pinnale ehitame omaeneste tõelise elu.

Leeni, Leeni, Leeni! Ma ei paku sulle tunni, päeva, nädala, kuu, aasta ega kaheaasta pikkust armastust ja truudust. — Ei! Ma ei paku sulle purustatud armastuse killukesi, raasukesi ja määritud tükikesi — Ei! Ma ei paku sulle meest, ega taha ka naist, kes varastab emalt-isalt ja kogu rahvalt ta lapsed — Ei!

Ma pakun sulle armastust ja truudust, mis ei kuulu muutuste seaduse ega tujude tuulelipu valdkonda. Armastust ja truudust, mis ei tunne mingisugust surmamoodust ega surmatõbe. Armastust ja truudust, mis ei tunne ühe ega miljonite päevade pitkust ega koha va-

hetust, armastust ja truudust, mis on täna, homme ja lõpmatute miljonite päevade pärast ikka üks ja seesama.

Leeni, Leeni, Leeni! Ma ei meelita sind ilusate luuleliste sõnadega kaasa tulema, kuhugi graniitkivide kõrge valliga ümbritsetud muinasaeda või õnne kindlusesse, kus pole jälgegi leida kuivanud raagest ega eluviletsusest, koltunud lehist ega närtsinud õitest, kus vikerkaarevärvilised õnneliblikad õhus õrnalt ja aeglaselt hõljuvad ühelt muinasjutuliselt taevavärviõielt teisele, et siis ühel päeval uudishimust aetuna üle valli vaadates kohkuksid, nagu Gaudama Buddha. — Ei!

Ma kutsun sind enesega kaasa laiale lagendikule, mis on täis torkevalmis okaspõõsaid. See on piiritumale ja kibedale eluvõitlusewäljale. — Tõsielu väljale, mis täis lugematuid kuristikke ja nägematuid karisid; mis täis kõiksugu peidetud silmuseid, lassosid, lõkse ja igasugu teisi püüniseid; mis täis igasugu hukutavaid saladusi ja meelitavaid

kiusatusi; mis täis rasket tööd, vaeva ja higi, täis pettumusi ja ebaõnnestusi, häda ja viletsust, kus tihtigi pead rasket väsimust puhkuse asemel veel asetama valusate pisaratega. Just sinna lõpmatute takistuste ja hädaohtude — tõsielu väljale kutsun sind, Leeni, kaasa.

Me ei hakka sel raskel võitlusväljal teineteisele kaikaid jalgu pilduma, ega raskeid mürgiseid sõnamürske teineteisele rinda veeretama, ega vahedaid sõnanoole teineteise südamesse ja hinge laskma. Me ei hakka teineteise süüdistajaks ega kohtumõistjaks: need teineteise rinda, südant ja hinge haavavad ja jalgu kammitsevad toorteod jätame neile nõrkadelle ja väetimaile, kes teineteisele sel raskel võitlusväljal ei suuda ega jõua ei ühtainustki õrnavärvilist ega magus-aroomilist, armsust ja soojust levitavat ja jõudu andvat sõnakest kinkida.

Leeni, Leeni, Leeni! Kui sa julged ja jaksad minuga kaasa tulla sellele maailma raskeimalle ja ühtlasi maailma

võluvaimale võitlusevaljale — siis . . ."
Ta lasi minu käed vabaks ja taganes mõned sammud. „Siis" — jatkas ta: „sammume kaljuse kindlusega teineteisele vastu!" Laialikäsi tormasime teineteise rinnale, kaela, huulile. Õrnad suudlused katsid meie huuli, palgeid, laupa, juukseid . . .

Tundsin, et mingisugune võitmatu võim, tundmatu tõde, mingisugune aimamatu ja elamata õnn, mingisugune nägematu iludus elas ja liikus meie ümber.

Mingisugused kuldkollased, heledad ja soojad kiired tabasid meid. Me vaatasime ja nägime, et kuldkollane talvine päikeseketas istus põhjamaa taevaserval ja kumardus meie poole. Ta oligi oma esimesed kiired meile õnnesoovi kingiks saatnud.

Aitäh! sulle põhjamaa päike, nii hurmav-ilusate tervituste eest.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
14. jõulukuul, 1865. aastal.

Olen juba maha kuulutatud, aga sellest hoolimata ilmus kaks hiljaksjäänud kosilast, kaks minu õnne purustada tahtjat kangelast. Esimene — Tõhusaare Peet ja teine, Rebastemäe Ruudi ühes oma parema sõbra Zeigoga.

Tõhusaare Peet oli oma ettevõttes päris kindel. Mul ei tarvitsevat muud kui istuda tema kõrvale vankrile ja sõita temaga üheskoos kirikumõisa. Sääl siis Ainard maha kustutada ja tema, see on Peet asemelle kirjutada. Tal oli kõik nii lihtne, selge ja iseenesest arusaadav. Sulane perepoja kõrval oli tema mõiste järele täitsa mõttetu ja väärtuseta asjake. Minu ja mu peigmehe hing ei läinud talle üldse midagi korda.

Nähtavasti on temal noorest naisolendist ainult niipalju arusaamist, kuipalju jõukam kosilane teda kosib. Teised arusaamised on talle täitsa võõrad.

Juba alul palusin teda kosimisest

mitte sõnagi edasi rääkida, aga ta aina usutas ja usutas sel teemil järelejätmatult. Siis palusin teda päris kindlal ja käskival toonil lihtsalt lahkuda.

Ta hiilis minema üpris kibrastunud näoga.

Umbes tund aega pääle Peedu lahkumist sõitis õue Rebastemäe Ruudi ühes oma kaassobitaja Zeigoga.

Zeigo arvas endal otse kohustuse olevat mind oma kaaslärmitsejale ja lakerdajale sõbrale Ruudile mehele panna. Esmalt laideti ja nöögiti mitmel kombel Ainardit, kes täna juhuslikult kodus ei olnud. Ainard oli nende arvates kõigi halbuste ja rumaluste kehastus. Aga Ruudi, see pidi olema juba briljant, kui mitte just esimene, siis Zeigo arvates umbes teine mees kindlasti.

Niipea kui Ainardi kümnet kanti mustamine ja tõrvamine lõppes, algas kohe Ruudi ülistamine: temast targemat ja rikkamat meest kogu ümbruskonnas ei olevatki. „Mõtle, kus Ruudil

talu!" kilkas Zeigo, „ja talul mets tihe nagu pilliroog. Veel eile tahtis juut Ruudile metsa eest kaks miljonit franki puhtas, ma ütlen otse puhtas kullas peo pääle laduda. Mõtle, Leeni, terves maakonnas pole rikkamat meest!" hooples Zeigo.

Kogu seda kosjajuttu vürtsitati vahetumalt vastikute, labaste, tooreste, jämedate ja madalate kõrtsi-kõnekäändudega ja kõrtsielu paljastavate avaldustega. See, nende arvates, pidi neile kõigiti targa mehe ilme andma. Nad ei tarvitsenudki enam kõrtsis olla, sest kõrts oli isegi alatiselt neis endis.

Mehed olid juba tulles tubli auru all. Ja kui seda veel kaasatoodud pudelitest suurendati, siis muutusid nad oma vängete sõnade ja juttudega otse seermatuks. Ei aidanud ka sel puhul muud, kui astusin karmilt ja käskivalt üles. See aitas. Mehed lahkusid.

Minnes pilluti ja loobiti igasugu teotavaid sõnu külluses minu ja Ainardi aadressil. Õuest välja sõites ähvardati

Ainardit kange keretäiega peretütre ärameelitamise eest. „Eks ma ütelnud," pajatas Zeigo, „vaga vesi, aga sügav põhi." Zeigo arvates peaks see ümberpöördult olema: madal vesi ja sügav põhi. Kah filosoofia, või filosoofiline figuur.

Nüüd, kus nii selgesti oskan vahet teha sisuga ja sisuta sõna, jutu ja inimese vahel, on otse õudne vaadelda, kuidas vanemad neid oma hellitamisega on ära rikkunud. Nad on juba niikaugele jõudnud, et usuvad isegi seda, mida teistele ette valetavad.

Õnnetumad noormehed, kes oma õhukese, kerge, halva ja mõttetuma eluga külvavad eneste ümber ainult õnnetuste ja kurbuste külvi, mida igatahes esimestena lõikavad nende vanemad, nende abikaasad, nende sugulased.

Vaated tõsielu ja abielu pääle on neil täitsa väljaarenematud. Tõsi- ja abielu õnnedest ja muredest, rõõmudest ja kurbustest ei mingit aimust. Aga kõrtsi ja restoraani elus, kakelusis ja

loominguis, pillamistes ja prassimistes ning ulaööelus on nad äärmise piirini välja arenenud, ühesõnaga: täitsa briljant.

Ainard, sul oli õigus, kui ütlesid, et meil kõige raskemat võitlust tuleb pidada inimesega, kellel tuhat tuhandepäist madu on rinnas ja teist niisama palju pääajus.

Inimene on inimese vaenlane — on igivana ütlus, aga tänapäeval niisama noor kui oli ta seda oma sündimise päeval.

Usun, et siiski tuleb kunagi aeg, kus inimene on inimesele õnneks. Jumal anna, et see inimeste ja rahvaste pööripäev pea saabuks.

Oo, sa vaene Ainard, mu jumalus, mu õnn, mu armastus ja truudus, mu ilusam elumõte. Täna said sa alles mustata ja poristada. Kõiges olid ja oled sa süüdi. Isegi selles, et võtad mind eneselle jumaldatavaks naiseks.

Iialgi ei taha ma sulle, Ainard, olla rumalaks ja halvaks eluseltsiliseks.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
18. jõulukuul, 1865. aastal.

Täna ei ole küll midagi iseäralist kirjutada. Tahtsin ainult oma siianise minevikuga ja sesse mattunud hääduste ja halbustega, rõõmude ja kurbustega jumalaga jätta. Sest lähimal pühapäeval on meie laulatus ja pulm. Kõik see sünnib küll rutem kui tavaliselt kombeks, aga meie hää pastori lahkumise tõttu tuleb selle varemaga leppida. Pulma otsustime teha nii väikese ja kasina kui iganes võimalik, sest meie tulev elu tarvitab ju otse tuhandest küljest raha. Saagu siis see meie pulm meie uue elu verstapostiks ja ühtlasi ka tulitorniks. Valgustagu ta kustumatu valgusega meie ühisrändu meie ühisel teel ja hoidku meid sattumast eksiteedele. Pulm, tahan hüüda sulle vastu „tere"! Sa mu kaua igatsetud ja oodatud ja nüüd kättejõudnud aeg. Vii sa mind siis õnnedelle või õnnetustele vastu, aga siiski hüüan sulle veel kord: „teretulemast!"

Seda puhku kirjutan viimist korda oma neiupõlve nime siia alla.

Leeni Kasesalu.

Tammemäel,
28. jõulukuul, 1865. aastal.

Uue elu präluudium — pulm on möödas. Pulmapidu me õigupoolest ei tahtnudki. Aga vanemad pidasid ta siiski. Ilma pulma pidamata — see ikka ei minevat — filosofeerisid vanemad.

Olgu siis päälegi. Me ei teinud sellest vaidlusasja. Kui vanemad tahavad pidada — pidagu!

Traditsioon üldse on tugev ning püsiv — ja pulmatraditsioon on pääleselle veel õige ja iluski.

Kartsime, et meie tähtsa päeva pühitsemine võib kergesti muutuda mingisuguseks madalaks mürgeldamiseks. Aga midagi seesugust ei juhtunud, olgugi et pulmalised jagunesid laitjaisse, kiitjaisse ja erapooletuisse. Noh, see on ju tavaline nähtus iga meheleminemise ja naisevõtmise puhul.

Laulatus, õnnesoovid ja tanutamine ei pakkunud küll uudist, aga oli mulle siiski väga meeldiv. Kõik see sündis harjunud ja tavalise kombe järele. Uudiseks oli ainult, et see kõik sündis minu enesega.

Laulatuse ajal oli mul üll valge peenlinane kleit. millesse ise olin õmmelnud valgeid ja punaseid lilli. See meeldis minule, aga mu abikaasale veel eriliselt.

Mirtpärja, selle karske neiu aukrooni, punusin mirdist, mille olin ülima hoolega seks otstarbeks kasvatanud. Sellest sai ka väike hobuseraua-kujuline pärjake Ainardi rinnale.

Õnnesoovid, need tundusid meile mitmesugustena: ühede õnnesoovid tulid soovijate õiglasest südamest. Päris nauding oli neid vastu võtta. Iseäranis südamlikena ja soojadena tundusid Ainardi kaugelt-sugulase Arusalu talu omaniku Jaani ja tema abikaasa Maie õnnesoovid. Need olid otse nende ihu ja hinge osakesed, mida nad säravail silmil meile kinkisid. Aga paljude õnne-

soovid tundusid sisuta ja hingeta sõnakõlksudena, mida nad rääkisid ainult seks, et see nii kombeks oli. Kui rusikaga löömine oleks ka olnud kombeks, siis oleksid nad ka sellega hakkama saanud. Ikka ainult sellepärast, et see kombeks on.

Tanutamine, see oli tõesti ilus. Mõjus minusse, nagu mingi pühaduse või suursugususe sisendajana. See tõmbas jällegi piiri minu möödunud ja tulevase elu vahele. Ja eks need piiripäevad jäta iga inimese hinge sügavaid jälgi, kalleid ja armsaid mälestusi, millede juure inimene hiljem tihti nagu võõrsile läheb oma õnne või õnnetuste üle harutlema.

Kui pulmaoleng oli möödas, viimsed pulmalised ära läinud ja meie Ainardiga kahekesi toas seisime, võttis ta minu ümbert kinni ja kõneles: „Leeni! sa minu jumalik abikaasa, minu esimene ja viimane armastus, minu õnne lilleaed ja selle aia ilusaim õis, minu esimene ja viimne tõsielu kaaskangelane,

minu esimene ja viimne kaassõdur, võitleja, töötaja ning looja: tea siis, et eesriie on kerkinud, töö ja võitlus meie eluekraanil alanud. Me ei põgene selle võitluse eest Kaanani ega mõnele teisele maale ega püüa lennata teispoole pilvi. Me jääme oma isa-emade maale ja ehitame siia oma asula, oma eluõnne kasvataja pesakese, kus elades püüame jõuda kõrgemalle igavese elutõele, ilusa ja sädeleva elumõttele ikka lähemalle ja lähemalle. Ole siis tervitatud, mu jumalus, mu maine taevas, kaasvõitleja, kaasvaeva nägija abikaasa." Ta käed palmusid minu ümber, õrnad, paitavad, kiretumad suudlused katsid taas mu huuli, põski, laupa ja juukseid.

Tahtsin talle omalt poolt midagi vastata, midagi kõnelda, aga olin seesmiselt nii liigutatud, et ei saanud muud ütelda kui ainult: „Ainard, mu elumõtte suund ja sisu. Ainard — püüan kõik teha, mis iganes minu kui naise võimuses seisab. Iialgi ei pea sa pahakülvi lõikust — pettumust tunda saama."

Oma mehe kõrval võideldes ma võitluse eest küll ei põgene.

Meie ühine ülesanne on ju tungida edasi.

Kirjutan siis esimest korda oma mälestusile alla oma mehe perekonnanimega:

Leeni Tammik.

Vardala mõisa kandikohas Arimal,
30. jürikuul, 1866. aastal.

Esimene jüripäev meie elus on möödunud. Sõitsime kahe oma hobusega, kahe minu isa ja kolme naabertalu kaasaaitava hobusega — õigupoolest seitsmel hobusel veetava varandusega siia uude kohta. Ainard tõi pangast oma kogutud raha ja minu isa aitas kaasa, kuidas vähegi võimalik, ja nii võisime siis päris rahulise südamega alata. Tuba, kuhu pidime elama asuma, ei olnud just vilets. Elada tas siiski võib. Ainult koristamata ja äärmiselt must ta oli. Nähtavasti olid endised elanikud olnud väga mustuse pooldajad.

Ainard tõi mõisast lupja ning võõpas toa valgemaks kui lumi. Samuti ka köögi. Ta tõi ka värvi ja pintseldas aknad ja uksed sellega üle. Siis tõmbas lõpuks veel toreda lillelise poordi seinale ja see ruum omandas päris saksatoa ilme. Nüüd asetasin mõned lilled aknale, laua katsin lihtsa laudlinaga, millele asetasin samuti sinililledest korjatud lillekimbu. Ja peab ütlema, et tuba laigib korralikuna ja puhtana, nõnda et tas elada on üpris mugav.

Nüüd igatsevad kogu Vardala mõisa kandimehed endale sellist tuba. Paljud tegidki kohe meie eeskujul ja nüüd on ka neil puhtad toad ega puudu säält isegi lillekimbud.

Kaalusime vahel Ainardiga kaua, et kuidas leida sissetuleku-allikaid, kuidas luua ja suurendada neid. Sest põllupidaja peab ju kõik nii kaugele ette nägema ja ette arvestama. Iseäranis meie kui algajad peame seda mitmevõrra hoolikamalt tegema, kui tahame edasi jõuda.

Kõik ülearused väljaminekud otsustasime katkestada ja ainult möödapääsmatuid teha. Kaldusime meelega rohkem ihnuse poole, sest see on tegur, mis aitab kiiremini suurendada meie juba kasvavat varandust. Töötame ju ainult tuleviku suunas, tuleviku plaanile, mis on ette nähtud iseseisvas elus, jäädavas kindlas eluasemes.

Kas läheb see täide või mitte, see mulle muret ei tee. Sest arvan, et töötame elu õiges suunas.

Leeni Tammik.

Vardala mõisa kandikohas
Arimal,
22. lõikusekuul, 1866. a.

Imelik on meie kaaskantnikke vaadelda: ühel pool puine ja nüri rumalus, teisel pool pime ebausk ja nende vahel elav kantnik, kes üha rühib ikka paremuse poole.

Mõned neist avaldavad kaunikesti iseseisvust oma toiminguis ja tegudes. Nad on meie parimad naaberelanikud. Teised sellevastu on täis orjalikku ise-

seisvuseta vaimu ja ebausu võimu. Iseseisev selgroog näikse neil täiesti puuduvat. Nähtavasti tahavad nad oma elu ka parandada, kuid teiste ees roomamisega. Aga iseäranis suur on kadedus sihukeste orjalike inimeste juures. Kadedus saadab neid hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni. Kui kellelgi teisel on mõni ettevõte õnnestunud, siis on nad sellest äärmuseni kadedad. See kadedus on neis nii tugev, et see ei lase neil targemailt naabreilt midagi näha ega õppida.

Mõni päev tagasi müüsime ära oma esimesed nuumsead ja saime kenakese summa raha. Siis, oh seda kadedust: mõni arvas lihtsalt, et meil olevat õnne, teised arvasid, et oleme salarohtude teadjad, millega iga siga võivat rammu ajada. Kolmandad arvasid, et sead olevat ikkagi nii või teisiti mõisa hääga täis topitud, olgugi et siin ainult korralku mõistusega tehtud töö ja vaevaga tegemist oli.

Aga tühjad ja kadedad jutud on ka

jutud ja kadedad armastavad neid otse tuulispää kiirusega keerutada ja tolmutada. See nähtavasti mõjub nende tardunud sisimasse ergutavalt.

Meile nad päävalu ei tee. Jäägu ka kadedalle oma osa etendada, kui nende öödpäeva magav sisemaailm paremat osa ei oska leida.

Mõisa ametnikest on kubjas ja valitseja üsna kenad inimesed. Ei või neile toorust ega jämedust sugugi ette heita. Aga mõisa härra, see on elav sarvik ise. Äärmiselt toores ja üdini harimatu: sõimab, vannub, kärgib ja teotab igaühte, kes iganes juhtub talle vastu astuma, ja lõppeks ähvardab igaüht lasta võllasse vinnata. Kõlbaks esimeseks kandidaadiks giljotiini juure.

Aga et ta vähe mõisas viibib, siis ei tee ta kellelegi päävalu. Tavaliselt viibib ta linnas, enamisti välismaa linnades, kus ta siis alatine lõbulokaalide ja joshivaara linnaosade truu kundi oleolevat. Nii vähemalt teadis valitseja proua kõnelda, kes ta elu läbi ja läbi tundvat.

Peaks ta enne surma, nagu ta ise lootvat, saama veel vürsti tiitli, siis olevat ta maapäälse elu kõrgeimasse tippu jõudnud. Õnne ei tarvitse talle soovida. Seda peaks tal niigi olema külluses. Nii imelik kui see tundubki, on ta siiski valitsejale õnne äraoleku üle kaevanud. Ta olevat küll kõik maailma õnne otsides läbi reisinud ja miljoneid kulutanud, et leida seda, aga siiani polevat ta veel midagi sellast leidnud.

Julgen kindlasti ütelda, et ta võib veel kaks korda maailma läbi käia ja teist niipalju miljoneid kulutada, aga õnne ta siiski ei leia. Ega võigi leida, sest tal on ju õnne mõiste täiesti välja surnud. Ja seda ükski võim enam ellu ei ärata. Ta sureb miljonite, paljude mõisate omanikuna, võib-olla isegi vürsti tiitliga, aga nagu saatuse pilkeks, ilma õnneta.

Õnne leidmiseks ei tarvitse inimene eriliselt tark ollagi, aga õnne igaveseks mõistmiseks ja alalhoidmiseks peab tal otse jumalikud anded ja tarkused olema.

Leeni Tammik.

Vardala mõisa kandikohas
Arimal,
31. jõulukuul, 1866 aastal.

Märkmed päevaraamatusse peavad jääma harvemaks. Elu nõuab oma osa aega. Ja igapäevast elu kirjeldatakse alles siis, kui see sellest on väljakasvanud. Igapäevane elu — see on maailma ajaloo üks suurimaid kadumaläinud osi. Ta saab seda kadumise osa veel kaua etendama. Nähtavasti oskab ka ajalugu oma tõelist eluosa päris vihkamise kunstnikuna põlata, kuna ta mõne Loiuse või Metternichi armukeste jälgi tuhnides iialgi väsimust ega tüdimust pole tunnud.

Noh, egas mina ajalugu tee. Mina ainult elan ajalugu. Ah, misjaoks filosofeerida! Aga lastagu siiski ka naisel filosofeerida; lastagu, kui ta mõistus seda talle lubab ja ta selleni küünib.

Tegin õieti, et ema endale abiks kutsusin. Ta elukogemused andsid mulle suurt abi.

Olgugi et ma teist päeva ülal olen, ilma olemata täitsa terve, tunnen ja

maitsen siiski määratumat õnne: kõik keeb minus õnnest. Mu esimene laps — väike pojake magab praegu rahulikult. Tunnen lapse-emana end nii õnneliku — üliõnneliku olevat. Seda õnnetunnet suurendab võimsalt teadmine, et Ainard just niisama üliõnnelik on, nagu minagi. Ja üheskoos õnnelik olla — see on juba õnnede õnn.

Ainard jõudis mõisa voorilt koju alles teisel päeval pääle sünnitust. Olgugi et olin nagu pisut uudishimuline, aga midagi iseäralikku ma ei oodanud ega iseäralikku ei sündinudki.

Tuppa tulles olid tal mõisa aedniku käest toodud triiphoone lilled käes. Ta puistas need mind ja last katvale tekile, kõneldes seejuures: „Tervituseks emale, tervituseks pojale, tervituseks neile mõlemaile!" Siis võttis ta poja kätele ja tervitas teda: „Tere poeg, sa tulevane inimhädade vastu võitleja-kangelane!" ja suudles teda siis õrnalt ja hellalt. Siis ta pani lapse minu kõrvale tagasi, võttis oma põuest ühe kolmeõie-

lise lillekimbu, milles kahe punase õie vahel seisis üks valge. Ta suudles seda esmalt ja pani selle siis minu rinna kohta tekile, üteldes: „armsaim, tervitan sind kui kahekordist jumalannat, kui oma õilist naist ja kui õilist lapse ema", ja suudles siis mind igavese õrnusega ja kõrgeima armastusega.

Nõnda õites lebades ei suutnud ma enam vahet teha, kas elan õnnes või õnn minus või olime kõik koos õnnelikud.

Ainard, Ainard, kuidas ma sind jumaldan. Ma ei ütlegi sulle seda, vaid minu tegudes pead sa seda jumaldamist tunda saama. Sa enese ja oma naise päike. Särad kui täht, mitte kättesaamatus kõrguses, vaid oma perekonna keskel. Üha ilusamaks muutub elu. Üha rohkem avanevad õnne ja õrnuse, aususe ja kohustuste saladused. Need ei lähe ega haju meilt maailmaruumi, vaid tulevad säält meie juure.

Usun, et kui kõik abikaasad, nii mees kui ka naine, kohtleksid teineteist

õrnimate ja ilusaimate sõnadega, igavese aususe, õigluse ja kohustusetundega ja seda veel kogu eluea kestes, siis lebaksid küll ammugi kõigi abielu õnnetuste luudkondid ajaloo luukambris igavest rahulikku puhkust.

Leeni Tammik.

Vardala mõisa kandikohas
Arimal,
25. jõulukuul, 1866. aastal.

Päris kahekordselt rõõmsad pühad. Täna tegime uue kauba Männikvere peremehe Heinastega. Rentisime tema talu endale. Koht asetseb umbes kolm versta Arimalt eemal ja on peaaegu niisama suur kui meie Arima kandikoht. Hooned on sääl korralikud ja põllud hästi paremad kui kandiküla meestel. Ei või ju Arimagi kohta laita. Elada ja vähehaaval varandustki koguda sel kohal võib. Muidugi mõista ainult visa, hoolsa ja mõistusepärase tööga. Aga need mõisa alatised käsud! Ikka parimal ja kibedaimal tööajal mine kohe mõisa heinale, põllule jne. Oma tööd

pead nagu muude vahel ära tegema. Aga talus oleme omaeneste käsuandjad ja -täitjad, see tähendab, aina omade tööde tegijad. On ju nii äraräägimatu mugav omi käske täita, oma mõistuse päraselt tööd teha.

Leeni Tammik.

Männikvere talus,
14. viinakuu, 1867. aastal.

Jüripäeval jätsime Arima kandikoha jumalaga ja kolisime Männikvere tallu, arvamisega muidugi, et mida rohkem iseseisvust, seda parem peaks olema. Ses asjas ei ole me eksinud. Oma jalgel elamine ja töötamine, ses on mingi suursugune jumalik võlu, täitsa midagi inimhingele vastuvõetavat ja vastavat.

Arvan, et kui rahva elu oleks korraldatud nii, et iga juurekasvanud aus perekond võiks iseseisvalt töötada ja oma korteris elada, sõltumata mõnest rahamagnaadi rumalaist koorimise- ja nöörimisesoovest ja tahteist, siis rahva elu oleks palju ilusam, palju täielikum, palju kultuurilisem. Sest on ju kõik

monumentaalsed kultuurid loodud ainult paigalpüsivaist rahvaist.

Oleme oma nähtud vaeva ja selle eest saadud lõikusega eriliselt rahul. Rent ja kõik teised kulud on tasutud, ja mõned järelejäänud rublad isegi panka viidud.

Ah, kuidas me Ainardiga selle üle rõõmutsesime nagu lapsed. Ja see rõõm oli tõesti magus.

Olen juba teist päeva jalul ja tunnen enese päris tervena, sest olen taas poeglapse õnnelik ema. Seda uustulnukat isa samuti jumaldab nagu esimestki poega Eltonit.

Ka siin toimis Ainard samuti nagu esimese lapse sünni puhul. Ta puistas meid mõlemaid lilledesse, suudles ja tervitas last: „tervitan võitjat kangelast elu enese väljal!" Võttis siis väikese lillekimbu, suudles eda ja pani ta siis mu rinnale. Selles oli kahe punase roosi vahele seotud kaks valget roosi. Soovis õnne ja suudles mind nagu suurenenud õrnusega, austusega, armastu-

sega ja taevavõlvilt omandatud jumaldustega.

Ainard, Ainard, Ainard! Su juures ei vähene, ei kängu ega sure ükski õilis omadus karmis igapäevsuses, vaid need aina kasvavad ja suurenevad õilsuse ja kõrguse sihis.

Tahan olla tema vääriline. Tahan teda vastu jumaldada. Ka minus peavad kõik õilsad, kõrged ja suursugused omadused ainult kasvama ja suurenema. Eks me saa siis näha, kuhu jõuame, kui me enestes ühtki kõrget elementi ei katkesta, ei purusta, ei surma.

See suursuguste omaduste mittepurustamine ei vii meid ainult tundmatusse õnne muinasmaailma, vaid palju enam: see loob selle otse meie ümber. See muudab meid selle õnne muinasmaailma üliinimesiks. Kõlab kui kõrge kättesaamatu ideaal, aga siiski realiseeritav. Ja sellest realiseerimisest ei tagane Ainard ega Leeni iialgi.

Ei tagane iialgi!

Kui armas ja ladus on töötamine ja

vaevanägemine, kui su rind on seejuures tulvil õnnest, nagu ta oli seda Loojal, kes lõi aja, ruumi, algained ja elu.

Oo õnn! sa polegi nii õrn, nagu sinust armastatakse rääkida. Need rääkijad pole vist iialgi maitsnud püsivat õnne. Sest kui õrnale õnnele püsivus juure lisatakse, siis ei suuda teda purustada ükski vägi.

Ah, jäägu see annalüseerimine filosoofidelle.

Leeni Tammik.

Männikvere talus,
30. jõulukuul, 1867. aastal.

Jõulud, need põhjamaa valguse naasu pühad on möödas. Ei hakkaks neist midagi kirjutama, neid üles märkima, kui nendega ei oleks seotud meie elu tuleviku jaoks määratuma tähtsusega sündmus. See jääb meile meie elus nagu uueks ja viimaseks jüripäevaks.

Istusime Ainardiga akna all ja vaatlesime kodumaa talvetormi. Jälgisime, kuidas ta metsikult paisaks lumihelbeid vastu akent, vastu seina, kuidas ta hei-

tis neid maha ja samas tõstis neid tagasi õhku, et neid siis uuesti kuhugi paisata.

Ainus, kes sellest tormsit suuremat väljagi ei teinud, oli õue ja põllu piiril seisev mänd. Ta liikus ainult pisut ja tõi kuuldavalle haruldaselt ilusat jõurikast kohinat. Kas oli see rõõmu, võimu- või püsivuselaul, keset külma ja karget talve. Igatahes kurbust vana mänd ei võinud tunda, vaid küll omaenese jõudu, mis vägeva talvetormi üle aina pilkavalt, uhkelt ja võimsalt oma võidulaulu mühises.

Oi, kui palju ilu võib leida piimvalgest talvest, kui seda osatakse ja tahetakse näha. Karge külm, mis oli veeaurud muutnud nii toredaiks lumivalgeiks õiteks, ja kuidas torm armastas neid puistata üle kogu põhjamaa metsade, üle ta väljade, — see ei ole lumi, vaid külmalillede vaip, mis katab maapinda.

Ilus oled sa põhjamaa külmalillede kasvataja ja õietaja talv.

Aga mida see siis tähendas! Maanteelt käändus hobune saaniga ja paari seesistuja inimesega meie elamu poole? Ei tunne neid tulejaid. Nad on mähitud suurtesse riietesse, nii et nägusidki pole näha.

Võõrad tulijad peatusid õues. Ainard astus neile õue vastu, et kuulda ja näha, kas nad on teeküsijad või külalised.

Aga nad tundsid Ainardit ja Ainard neid. Hobune saaniga viidi rehealla. Ja varsti astusid tuppa kaks vanaldast inimest. Tundsin neis kohe ära Arusalu talu peremehe ja tema abikaasa. Nad on Ainardi kaugelt-sugulased, kes olid tulnud meile võõrsile.

Tunnen neid pulmast saadik, kus see vanaldane abielupaar lumivalgete päädega ümber liikus. Iseäranis on see hetk meeles, kui nad meile õnne soovisid. Siis ei olnud see soov mitte välispidine viisakuse-avaldus, vaid tuli otse südamest. See elas nende sõnades ja läikis nagu kalliskivi nende silmis, mil-

lest on jäänud mu hinge kustumatu mälestus.

Nad olid väheldase talu omanikud O..... kiriku ja samanimelise alevi lähedal. Kuid elasid jõukalt. Talupidamine oli sõna viimases mõttes täiesti korras. Samuti talu ehitused ja hooned.

Tunnen neid juba veidi. Olid nad ju meie pulmas ja mineval suvel olime Ainardiga nende pool võõrsil. Aga niipalju, kuipalju olen neid tundma õppinud, märkan, et nad kuuluvad haruldaste, suursuguste inimeste, — õieti õnnelike hulka, kel on oma arusaamised õnnest ja äratundmised elust, mille järele nad käivad ja nähtavasti ongi käinud.

Silmitsesin neid tüki aega, kui nad, kaks hõbepäist, istusid ja juttu vestsid. Siis märkasin ja tundsin, et midagi on neis arenenud võimsaks, uhkeks, kindlaks ja täiuslikuks; midagi on neis jõudnud täielikkuse tippu. Mis see õigupoolest on, seda ei suuda ma praegu

mõista. Midagi on neis suremas, ja midagi on neis surematult kuhugi minemas. Kes ütleb, mis ja kuhu? Niisama salapärane nagu surm, on ka elu.

Pulmast saadik said nad mulle armsaiks inimesteks.

Aga asi muutus mulle täitsa imelikuks ja arusaamatuks, kui nad teatasid, mispärast olid külma ja tormise ilmaga võõrsile sõitnud.

Nimelt olevat nad otsustanud oma talu meile ära müüa. Nad olevat vanad ega suutvat enam endid tööga koormata. Nimetas hinna ja lisas, et kõik selle hinna jätan võlgu kahe protsendiga.

Miks see kõik meile pakuti poole hinnaga ja poole vähema protsendiga kui harilik? Teadmine, et talu oli poole rohkem väärt kui ta nõudis. Päälegi oleksid nad saanud oma talu, tema hääduse ja korralikkuse tõttu kohemaksetava raha eest müüa. Seisime Ainardiga nagu mõistatuse ees. Nad märkasid seda ja ütlesid:

„Ärge imestage, et nii teeme. See on meien läbikaalutud otsus. Oleme väga õnnelikud, kui te meie ettepaneku vastu võtate. Kahetsema ei saa meie ega teie."

„Aga mispärast ja mis põhjusel te teete nii ja mitte teisiti, sest müümine teistele oleks teile üle poole kasulikum," küsisin otseselt.

„Me ei ole mõtteteadlased. Siiski oleme püüdnud sügavate hingeliste veendumuste järele käia ja elada ega pole kunagi lasknud endid mõttetumast ahnitsemisest nagu härga ninapidi vedada.

Me oleme aususe, õigluse, tõe ja kohustusetundega elanud, oleme õnnelikud olnud abiellu astumisest saadik ja jäämegi õnnelikeks. Ka meid aidati meie elu alul ühe ausa ja õiglase inimese poolt, mille tagajärjel jõudsime jõukusele oma majapidamises. See meie aitaja polnud kunagi aidanud ühtainustki autumat ega sihukeste kelmiliste omadustega inimest ega pidanud sää-

rastega ühendusi. See meid aitaja isik oli üks õnnelikest ja jäigi õnnelikuks.

Ka meie pole kunagi ühtki autumat ega kelmi inimest aidanud ega aita sihukesi kunagi.

Varandust on meil küllalt. Rohkem seda meile tarvis ei ole.

Elu on meilt võtnud kõik lapsed. Meie viimne tütar, meie häist ja armsaist lastest, suri sügava ja raske südamekurbuse tagajärjel, sel hetkel kui talle teade saabus, et ta peigmees olevat võimude poolt tagaaetuna maha lastud, nii ütelda, riiklikuks õnneks. Ta oli kuulunud vabaduse eest võitlejate hulka. Rahu temale! Küll kord tulevased põlved maitsevat seda vabaduse ilu ja mõnu, mida ta taotles.

Igavesed tõed, olgu aeg lühike või pikk, pääsevad ikkagi võidule. Valede ja pettuste laadungid ja lademed neid iialgi lämmatada ei suuda.

Me oleme inimesed, kes on tõmmanud kindlad piirid aususe ja autuse, vale ja õigluse, armastuse ja ebaarmas-

tuse, kohustuse ja ebakohustuse vahele. Pääleselle pole me kunagi olnud raha orjalikus teenistuses, vaid raha on olnud meie teenistuses. Me pole kunagi kõiki inimlikke õigusi enestelt ära võtnud ja neid rahale annud. Tehku seda need, kes tahavad, et ajalugu nende üle irvitaks, ja autuma silmaga kui kerglaste pääle vaataks.

Meie aitame ainult inimesi, kes on aususe, õigluse, armastuse ja kohustuse piirides õnnelikud. Nende vastaste aitamiseks ei ole meil ühtki kopikat.

Me teame ja mõistame, et olete inimesed, nagu nad olema peavad. Teis on kõik suursugused ja õilsad omadused säramas nagu teemandid emakese maapõue rüpes.

Nagu näete, meil on selleks täielised põhjused, mispärast teeme nii ja mitte teisiti."

Nad tõusid püsti ja soovisid õnne meile. See tuli taas nende südamest, nende hingest, tuli nende paradiislikust sisemaailmast, saadetud säravi silmi.

Me võtsime selle soodsa kauba vastu. Ja paari nädala pärast oleme õnnelikud päriskoha omanikud. Ei suuda uskuda. Kõlab kui muinasjutt. Aga siiski õige.

Tundsin, et nad olid midagi suuremat ja kõrgemat kui ainult vanad inimesed. Nad olid Soome-Ugri tõu aususe ja armastuse, hoole ja töö, tõe ja kohustuste ajaloo suurrüütlid, suursambad. Küll tulevased põlved ja filosoofid oskavad hinnata neid.

Otse jumalik on niisuguste inimestega läbi käia.

Kui nad ära läksid, need õitsvad vanad, siis tundsin, et nad olid meile mingisuguseid elulisi nägematuid õnne suurosasid maha jätnud, mis otsisid sident ja ühinemist meie õnnega.

Pettumust nad meie suhtes küll iialgi tunda ei pea saama.

Niisiis ootab meid viimne jüripäev ees. Siis saame lahti sellest alatisest rändamisest. Varsti võime ses mõttes

selle rändpäeva-jüripäeva oma elukalendrist maha kustutada.

Leeni Tammik.

Arusalu talus,
1. lehekuul, 1868. aastal.

Oleme Arusalu talu omanikud ja elame selles meile niiväga meeldivas talus.

Me oleme ju igal oma jüripäeval rahvaste rändamise miniatuuris läbi elanud. Usun, et see viimne jüripäev jääb viimseks.

Pühapäeval tegime väikese piduliku olengu. Meie ise, minu isa ja ema ja Arusalu endised omanikud Jaan ja Mai Tasandik võtsid sellest osa. Nüüd olid Tasandikud ka meie noorima poja Meeme ristivanemad. Pidulauale asetasime ka surnud Ainardi isaema pildid, millele ringi riputasime lilli. Siin olid koos kõik niisugused inimesed, kes üksteist aitavad, kes on üksteise õnnest õnnelikud, kes on üksteise kurvastusest kurblikud ja osavõtlikud.

Ilus ja südamlik oli see hetk, mil me

üksteisele õnne soovides õnneleiba murdsime ja sõime ning tervisteed nautisime. Ainard kui ka endine Arusalu peremees ja perenaine on suured viina vastased ega salli seda inimeste elu vaesestavat ja nende õnne purustavat jooki silmaotsaski. Ainard ütles kord, et ta olevat viina jätnud poolfilosoofidele ja inimestele õnne uima, õnne tuhka andvaks allikaks.

Ma ei tea midagi kindlat selle kohta ütelda. Usun aga oma südamepõhjas, et neil on sula õigus.

Ja need endised Arusalu pidajad, ehk Tasandikud, nagu neid perekonna nime järele hüütakse, mis peavad nad veel kõik kuulda saama oma suurtegude pärast. Terves ümbruskonnas räägitakse, et Arusalu vanad olevat läinud hulluks ja oma talu poolmuidu annud teistele inimestele. Samuti räägitakse teiselt poolt, et meie olevat vanakesed täis jootnud ja siis talu nende käest ära petnud.

Nähtavasti on inimeste mõistus nii

vähe arenenud filosoofiliseks liiklemiseks ja sügavamaks mõtlemiseks, et nad kõik enestele seletavad ainult kasu või rahakasu seisukohalt. Kaugemal seda piirab nende mõistust otse südaöö. Kõik teised peenemad sisemised tunnetused puhkavad neis päris legendaarset und.

Millal ärkavad need peentunnetused, või kes ja kus on see prohvet, kes äratab ellu need tunnetused, mis teevad inimeste elu nii ilusaks, südamlikuks, otse jumal-inimlikuks.

Hiljem käisid mõningad ostjad meil, pakkusid talust poole hinda rohkem ja lubasid selle kõik puhtas rahas välja maksa. Aga kui teatasime, et me talu mingi hinna eest edasi ei müü, siis vaatasid nad meie kui rumalate pääle, kes ei oska ega suuda kullarattaid parajal hetkel oma kaukasse veerda lasta.

Pole midagi imestada. Elame jumala kiriku ja kuradi kõrtsi lähedal. Sellepärast puutume kokku kõiksuguste

inimestega ja nende arvamiste ja harutlustega.

Arvatagu ja haruteldagu nii palju kui tahes. Meist lähevad need kõik kaugelt mööda.

Leeni Tammik.

Arusalul,
7. lõikusekuul, 1868. aastal.

Uinusin oma kolmanda lapse, väikese tütrekesega voodis. Kui ärkasin, nägin, et Ainard seisis voodi ees ja mina tütrekesega lebasime taas lilledes. Ei puudunud isegi järjekindel kahe punase ja kolme valge õiega georgiini kimp minu rinnal. Ta võttis väikese tütrekese oma kätele ja ütles: „Tervitan, mu tütar sind, sa tulevane naiskangelane, tundmata mehe suur õnn. Sa oled sündinud õnnelikust isastemast ja pärandanud nendelt õnnemõisted, tõeõnne äratundmised." Ta suudles last ja pani selle siis tagasi minu kõrvale. Nüüd tervitas ta mind kolmekordse emana ja suudles mind õnne- ja tänutäheks. See õrn, paitav ja kallistav

suudlus, mis tuli minu mehe hinge puhtaimast sügavusest, selgeimast tõest ja igavesest püsivusest, oli nagu maagiline kristall, magmaline vesi, mis lõi ja kasvatas minu hingeväljale üha uusi jumalalilli, kõrge taeva õisi, mida näevad ja tunnevad ainult õnnelikud inimesed.

Nüüd, kus kogu sündmus mu vaimusilme eest mööda libises, tunnen, et olen hästi tervem. Nähtavasti mõjub õnnelikkus ka haigele kehale tervendavalt ja õnnestavalt.

Usun, et inimeste elu oleks palju ilusam ja tervem, kui nad sidemed kõige pahedega katkestaksid ja need uuesti sõlmiks kõrgemate mõistetega.

Kesteab ehk tuleb kunagi seesugune ajajärk. Annaks Jumal, et see pea tuleks.

Leeni Tammik.

Arusalul,
27. heinakuul, 1869. aastal.

Kogu tänase pühapäeva kestes oli väga ilus ilm. Hommikul sadas kena sagar vihma. Keskpäeval oli selge, soe

ja kuiv. Õhk oli tolmust nii puhas ja karastav, et kas või joo kui allikavett. Mina ja Ainard läksime aeda ühes lastega — Eltoni, Meeme ja Tiina-Meriga. Istusime sääl ja mängisime nendega. Siis pidasime isekeskis aru: et kui kõik niiviisi õnnestub ja edasi läheb, siis võime Arusalu ostuhinna mõne aastaga kinni maksa.

Peab ütlema, et õnn ei olnud üksi meis, vaid ta oli ka meie õues, väljul ja põldudel. Igalpool meie väljul kiikusid uhked põldviljad, mis tõotasid rikkalikku saaki.

Ainard läks Eltoniga ristikheina väljule. Meeme ja Tiina-Meri uinusid aiamängu väsimusest voodis, kuna mina ise valmistasin lõunat. Sääl äkisti astus tuppa endine kosjakandidaat Rebastemäe Ruudi. Juba on rohkem kui kuu sellest mööda, kui ta hakkas meie pool käima. Alatiselt ja igakord pildus ta igasugu kaikaid, kive ja pori minu ja Ainardi vahele, just nagu oleks ta tahtnud mingisugust ärapäästjat etendada.

Ka täna tegi ta sedasama. Nähes, et ma ta jutule vähematki tähelepanu ei pöörnud, arvas ta vist, et meie abielu vahekord ongi sassis või õigemini Ruudi kujutud võrgus. Ta astus minu ette ja kõneles nii, nagu oleksin mina igati õnnetu naine ja elaksin igavese vaeva ja toore mehe rõhumise all. Ta avaldas oma armastust ja lubas mind vanast ja kõlvatumast mehest vabastada.

Veri tõusis mul näkku selle jälgima avalduse puhul. Karjusin, mis jõudsin: „Välja inimjätis, välja, madu, paradiisist mõrvamehe näol, välja meie toast, õuest ja Arusalu piiridest. Välja!"

Ta katsus ennast veel vabandada. Tal olevat ainult minu õnn südamel.

„Välja inimmülgas!"

Siis tormasin õue ja karjusin kõigest jõust: „Ainard, Ainard, tule koju!"

Sellejärele nägin, kuidas Ruudi plagas üle õue otse teele ja seda mööda ikka kaugemale.

Ainard jooksis, Eltonit süles hoides,

koju ja küsis kohe: „Kas mingi loomaga on õnnetus või?"

Astusin tema kõrvale, põimisin oma käega ta kaela ja seletin talle kogu sündmuse.

Ta pani oma käe minu piha ümber ja ütles: „Kallistan sind, suudlen sind madaluse võimu tagasilöömise puhul!" Siis käskis ka Eltonit minu kaela ümber hakata ja kallistada, suudelda mind selle tuhandepäise mao tagasi- ja põgenema-löömise puhul.

Pisarad hakkasid silmist voolama. Aga Ainard rahustas mind: „Ole rahuline ja kindel nagu kalju, sest sääraseid inimloomi paiskab elumustuse torm tihti nii ühe kui teise jalge ette. Nad on oma tuima pähe kuidagi moodi suutnud tuupida sõna „õnn", mida nad igal ajal ja igalpool, nii ühe kui teise juures, katsuvad realiseerida, see on jutustada ja ainult jutustada õnnest ja armastusest, millest neil aimugi pole."

Ainard jättis Eltoni koju ja tahtis uuesti minna põllule. Ta jõudis mõ-

ned sammud eemalduda minust, kui talle järele jooksin ja talle kaela langesin. Puistasin ja külvasin Ainardi üle oma suudlustega.

Päike paistis nii säravalt, nii soojalt, ja selgesti — mitte üksi taevas, vaid ka minu sisemaailma taevas.

Leeni Tammik.

Arusalul,
15. jaanikuul, 1870. aastal.

Ütlemata tore, päris raske ja puhas kuldkollane juunipäev. Kõikjal lokkab eluvõimas looming ja selle õnn. Põhjamaine kevad ja suvi näitavad, mis nad suudavad luua. Ja peab ütlema, et nad suudavad uskumatu ja uskumatu palju. Iga päevaga loovad nad määratumaid rikkusi, eluvarandusi põhjamaa poegile ja tütreile.

Mitte ainuüksi põhjamaa väljul, vaid ka inimese rinnas loob ja avastab ta kalleid varandusi, väärtuslikke aardeid, millega võib tulevikult tulevikku vahetumalt võita.

Imeline. Seesugune alatiselt kasvav

ja loov kevad valitseb ka Leenis ja Ainardis.

Nädal tagasi, kui virgusin ja parajasti märkasin, et mind oli taas punaste ja valgete rooside, nelkide, nartsissidega üle puistatud. Nende hulgas oli ka kullerkuppe, karikakraid ja palju muid teisi lilli. Nende hulgas ei puudunud ka traditsiooniline lillekimp: kahest punasest ja nüüd juba neljast valgest õiest. See lebas keset mu rinda.

Ma olin juba neljanda lapse, ilusa ja armsa tütre ema.

Oi, oi, Ainard, sa oled suurmeestest suurim, abikaasadest kõrgeim. Kõigile nägematu ja arusaamatu, ainult minule nähtav ja arusaadav ja ka Jumalalle. Teisiti pole sa iialgi tahtnud ja teisiti ei taha ka mina mitte.

Ainard, Ainard! Midagi elava jumala taolist elab meie vahel — päris elavalt, päris elavalt — Ainard! Näe, ma tean, sa näed ja mõistad, kui ilus, kui õnnelik, kui taevalik — ei mitte taevas, ei mitte kuu õndsuse ja selguse

ookeanil, vaid siin maa pääl, Arusalu talus, meie perekonnas — otse keset perekonda.

Ainard, Ainard! Sa kiirgad enesest välja nägematuid õnnekiiri nähtavalt ja tuntavalt. Kas suudan sind küllalt jumaldada, su eluteed ilustada naiselike värvirikaste, maitserikaste lillõitega, säravsõnadega, õilistegudega.

Usu Ainard, teen kõik, mis seisab armastaja naise võimuses. Ja ta võimuses seisab kõik.

Meie vahel valitseb purustamatu side, nagu universumis elavate, säravate tähtede vahel.

Elame öödeta, pilvedeta ja varjudeta õnnevalguse riigis, keset õnnelike hulka: Sina ja Mina.

Me oleme oma õnneriigi loonud ja kasvatanud, arendanud ja selle viinud täiusele uhket ja tõsielumõtet sisaldavate õrnsõnadega ja tegudega, mille vahele punusime värvikamad põhjamaa õied.

Elu — sinult nõuda veel suuremat

ilu, veel suuremat õnne, tähendaks nõuda kuldkalakese ajaloo kordumist.

Leeni Tammik.

Arusalul,
27. heinakuul, 1871. aastal.

Natuke süngevõitu teisipäevane päev. Kogu see päev oli pilvine. Udutas vihma, nagu sügisel — ei mõtlegi sellele, et veel palju heina on tegemata. Sest alatised vihmasajud takistavad. On ju vanakuu viimne veerand käes, kesteab, kui noorkuu luuakse, ehk siis ometigi muutuvad ilmad kuivemaks.

Viibin kodus ühes laste ja teenijaga. Kõik kodused tööd on tehtud ja korras. Ootan Ainardit linnast tulevat, kuhu ta läks põllusaadusi rahaks vahetama.

Äkisti kostab vankri mürin. Arvan, et Ainard tuleb ja ruttan talle õue vastu. Aga minu imestuseks sõidab õue Kullisoo Zeigo. Mõtlin, vist tuleb taas mõnda asja otsima või tahtma. Ta on mulle vastikuim inimene. Kahest naisest on ta lasknud end lahutada ja elab

nüüd kolmandaga, niinimetatud vaba- või prooviabielu. Aga polevat siiski veel mitte saanud õnnelikuks. Nii ta siis otsib lakkamatult leidmatut õnne. Zeigo arvab vist, et õnn seisab ainult naises, ilma ennast sinna juure arvamata.

Sammusin tagasi tuppa.

Ka Zeigo astus tuppa ja otsekohe veel tagatuppa. Hakkas siis lõksutama mõttetumat juttu, mida ta oleks jaksanud puhuda päevade kaupa. Aga ei. ta pöörab jutu oma õnnetuma abielu pääle. Ükski naine ei suutvat teha teda õnnelikuks. Pöörab ja väänab jutulõnga, kuni hakkab Ainardit väga peenelt ja kavalalt rumalaks, saamatumaks, tölbiks ja vanamehenosuks tembeldama. Ta ei suutvat üldse aru saada, kuidas üks naine, nagu seda olevat mina, võivat ennast säherduse vaikiva haua kõrval õnnelikuks pidada. Ta olevat kaljukindel minu õnnetuses. Ta olevat teinud suure vea sellega, et olevat mind jätnud võtmata. Nüüd olevat ta val-

mis minule tehtud ülekohut õiglaselt tasuma. Ta armastavat mind tuhatkorda rohkem kui oma elu. Mina muud kui jätku siia maha oma mees, oma lapsed, oma õnnetu abielu ja mingu temaga kaasa ja saagu õnnelikuks.

„Pea! Küllalt," karjusin talle näkku. „Välja! te igavene elukutseline õnneotsija, õnnehaige!"

Minu valjud, otsustavad ja käskivad sõnad mõjusid.

Ta tahtis veel pihtida oma õnnetust. Aga mina käratasin uuesti: „Pole üht ainustki sõna enam tarvis. Minge!"

Ta läks.

On ju neid väga palju, kellele kogu eluaeg on õnneotsimiseks lühike. On ka neid väga palju, kellele õnneotsimine jääbki kogu eluea tähtsaimaks mustaks tööks.

Nende juures triumfeerivad kauge mineviku madalad vaistud veel meie üheksateistkümnendal sajandil täiel jõul valekohas ja valesuunas.

Kus on see majak ja tema vaht, kes

näitaksid neile ekslejaile õiget elutee suunda.

Vastust ma sellele anda ei suuda, kuigi ma seda nagu aiman kaugelt ja tumedalt.

Leeni Tammik.

Arusalul,
1. jaanikuul, 1872. aastal.

Sellest on juba peaaegu kaks nädalat täis, kui kogu öö puhkasin viienda lapse — vahva poja emana rahulikult voodis. Kui ärkasin, tundsin endal olevat päris hää. Ainult jõud puudus ülestõusmiseks.

Aknad pildistasid veripunaselt tõusvat päikest. Ilm oli selge. Avatud aknast voolas tuppa lillearoomi, voolas ühtlasi ka minu voodisse.

Uks avanes, ja tasakesi astus Ainard tuppa, süle täidetud kevadlilledega. Pigistasin kinni silmad, sest Ainardi pale säras ja õitses nagu lilledki ta süles. Tundsin, kuidas ta õrnalt ja tasa riputas lilli mu pääle, mu kõrvale, mu juustesse. Avasin silmad. Ainard para-

jasti suudles kahe punase ja viie valge õiega lillekimpu ja asetas selle siis mu rinnale. Meie silmade sära, huuled, palged suudlesid õrnalt üksteist.

Ah, kuidas kõik uuesti mu silme eest möödub otsekui elavalt. Kuidas ta äraräägikimatu suure ja sügava õnne ja õndsuse mere minus liikuma ja lainetama paneb. Ma ei suuda seda väljendada sõnadega. Seda peab iga õnnelik ise läbi elama ja läbi tundma omaenese sureva ihu ja surematu hingega.

Ja kui ta siis veel lastega mu voodi juure tuli ja esmalt Eltonil, siis Meemel, siis Tiina-Meril ja ise siis Õie-Kanne asemel lasi ja käskis tänada ema selle uue elava venna kinkimise eest, siis tikkusid õnnepisarad vägisi silmi.

Oma õnne ei vaheta ma esimese ega seitsmenda ega nende vahel asuvate taevaste ega paradiiside vastu. Õnn, nagu ta meie juures elab, on kõrge, on liig kõrge, aga ta ei ela sääl kõrguses, vaid siin sügavuse põhjal meie juures.

Kui vaadelda ümbruskonna inimesi,

sest siin ei puudu isegi kõrgema haridusega inimesi, siis peab küll imestama, kui pime on veel nende sisemaailm. Ja kui sääl kuski valgus särab, siis on see õige pahatihti ainult ebavalgus, või valguse vastuhelk. Ainult mõnes üksikus võib päris ehtsat valgust näha. Need on tõesti ka õilsad ja suursugused inimesed, olgu nad siis kas haritud või harimatud.

Pole siis ime, kui inimesed seovad õnne rikkuse, kire, huvi, näo või mõne teise kehaosaga, kas kleidi või mõne muu ehteasjaga. Ja kaebavad siis seejuures pisarsilmil, et õnn on üürike, õrn kui klaasike, või asi, mis kaob silmist, nagu seebimull õhku.

Kui tuleb aeg, millal inimeste sisemaailmad nende ürgpimedusest vabanevad ja sääl tõe ehtne päike särama lööb, siis alles võiakse rääkida inimese, rahva, rahvaste ja kogu inimmere hukkaminematust õnnest.

Aga enne, enne — parem vaikin!

Leeni Tammik.

Arusalul,
1. lõikusekuul, 1872. aastal.

Täna oli meil Ainardiga kahekesi sügav rõõm ja õnnetunde päev. Täna maksime lõplikult välja talu viimse ostuhinna. Nüüd oleme võlgadest vabad. Meie töö on kannud vilja ja annnud toredat saaki. Suudlesime, jumaldasime ja õnnitelime Ainardiga teineteist. Jooksime kui lapsed aeda, noppisime lilli süle täis ja tegime teineteisele lillesadu. Määratu sügav rahulolu-tunne, kõrge rõõm ja sügav õnn otsekui kallistasid meid. Ei taha oma kirjeldamisega neid kuidagi segada.

Leeni Tammik.

Meie õnnetaeva Arusalu talu varemeil 13. viinakuul, 1872. aastal.

Dateerisin meelega selle kuupäeva, millal kõik see sündis, olgugi et sündmuse kirjeldamine sünnib Arusalu saunas pühapäeval 15. viinakuul 1872. aastal.

Ei suuda mõista ega aru saada, kuidas see kõik võis juhtuda, kuidas võis mõne tunni jooksul hävineda see, mida

mitu inimpõlve olid ehitanud ja hoidnud. Küsin vahel, nagu meelest segane olles, kas ikka tõesti on see juhtunud? Jah, vastan iseendale, see on aset leidnud kella 1—3 vahel. Sesse aega on suletud sündmuse algus, arenemine ja lõpp.

Viinakuu öö. Ilma kuuvalguseta. Paksud mustad pilved katsid taevast. Puhus kõle külm tuul, üha suurenedes. Kui õhtul hilja magama heitsime, muutus tuul tormiks. Puhkasime kõik sügavas rahulikus unes. Järsku hõikas Elton: „Isa, isa, vaata, mis väljas on." Ärkasime mõlemad korraga unest ja silmasime, kuidas võimsad tuleleegid tormist aetuna vuhistasid akendest mööda. Ainard kargas nagu välk voodist ja hüüdis: „Ruttu üles, ruttu riidesse, maja põleb!" Hüppasin kui nõelatuna üles ja nägin, kuidas Ainard Eltonit, Tiina-Merit süles hoides välja tormas ja seejuures veel teenija üles hõikas. Rabasin üht kui teist äärmise rutuga sülle, rabasin ka lapsed sülle, aga sa-

mas nõrkesid mu käed ja jalad. Vist olin valitsevast õnnest liig ärahellitatud. Ma minestasin. Tundsin, kuidas Ainard mind sülle haaras ja välja viis. Värske jahe õhk toibutas mind. Ma ärkasin ja nägin, kuidas Ainard põlevasse majja tagasi tormas viimiste laste järele, kuna teenija pildus läbi akna välja kummutisahtleid kõige sisuga ja riideid. Kuuldus hirmus ragin. Elumaja katus langes sisse. Langes just sinna kohta kus Ainard all oli. Tulelondid lendlesid ja saalisid taeva all. Tubades hakkasid tuleleegid pöörlema. „Ainard! karjusin kõigest jõust ja jooksin meeletuma hooga põleva maja poole. Nägin, kuidas poolpõlevat teenijat aknast nagu välja visati. Samal hetkel ilmus ka Ainard lastega aknale, peaaegu üleni tuleleekides. Katuse langemine oli ka toalagesid sisse löönud. Mis omakorda olid tahtnud Ainardi ja teenija oma alla matta. Lapsi süles hoides haaranud ta siis ka teenija ja tormanud akna poole. Järgmisel hetkel oligi ta väljas.

Ma tõmbasin talt põlevad lapsed käest ja vabastin nad leegitsevaist riideist. Nüüd nägin ka, kuidas Ainard kustutas seljast võetud kasuka ja selle uuesti selga tõmbas ja loomade lauda poole tormas. Aga juure ta sinna ei pääsnud. See põles üleni, nii seest kui väljast. Samuti ka kõik teised hooned. Nad seisid kõva tuule all ja tulemeres.

Järsku pistis väike Õie-Kanne haledasti häälitsema. Ma haarasin ta sülle ja nägin, kuidas kramp teda hirmsasti pigistas ja kiskus. Ta surigi säälsamas mu käte vahel.

Mind valdas ahastus. Ma hakkasin valju häälega meeletumalt karjuma. Mõistus läks mul ähmaseks. Mu meeled ähvardasid jätta mind maha. Lõppeks tundsin, kuidas Ainard oma käe mu õlale pani ja ütles: „Mu kangelane naine, just nüüd keset õnnetuste murdlainete keerist ole suurim kangelane; just nüüd hoia oma hingeline selgroog võimsalt püsti; just nüüd, mu kangelane naine!"

Need imelikud trööstisõnad aitasid tõesti. Ma jäin oma mõistuse käskijannaks ja rahustusin.

Nüüd jõudsid ka mõned naabertalude mehed, ratsa ja vankril tuhatnelja ajades, meile appi. Aga aidata ei olnud enam kellelgi midagi, sest oli vägevasti põlemas kogu Arusalu talu ja purskas tuld kottpimeda öö taevasse.

Olen eestlane. Mitte roomlane. Seepärast oli mul äraräägimatu valus tulekahju päält vaadata, mis sõi ja hävitas kogu meie aastate töö ja hoolega kogutud varanduse.

Ainard ja naabermehed tassisid ühte kui teist asja sauna varjule, mis nad olid väevõimuga tule käest ära kiskunud. Ainard kandis ka surnud tütrekese Õie-Kanne laiba sauna varjule.

Tulekahju hakkas raugema. Ainult lauda seinad põlesid veel.

Siis tuli Ainard ja teatas, et Linnuse talu vana peremees viib lapsed ja minu oma poole varjule, kuna ta ise veel jäävat siia kuni hommikuni.

Imelikuna tundus äkisti, et meie mõnekuine pojake, keda süles hoidsin, sugugi häält ei teinud. Vaatasin teda lähemalt ja leidsin, et väike Valev oli surnud. Seisin kivinenult kui sammas ega suutnud enam millestki aru saada. „Kuhugi ma ei lähe! Jään siia oma surnud lastega." Linnuse peremees sõitis lastega ja teenijaga minema, üteldes: „Olge mureta, teie lapsed on kindla kaitse all."

Ka teised appitulnud lahkusid. Me jäime kahekesi õnnetuse paigale.

Ainard kandis ka väikese Valeva sauna oma surnud õekese juure. Ma sammusin ta kannul. Ta asetas Valeva õe juure lavale. Langes siis lava ees olevalle pingile põlvili, kumardas pää laste kohale ja hakkas nutma tasakesi. Ma langesin samuti põlvili Ainardi kõrvale ja nii nutsime ning leinasime mõlemad oma armastatud laste laipade man. Kui kaua me nõnda leinasime, ei tea ma. Ainult seda tean, et kui lakkasime pisaraid valamast ja põlvitamast,

siis Ainard nagu oleks vaarunud jalul. Samas märkasin laternatule valgusel, mille Linnuse peremees oli kaasa toonud ja jätnud meile tarvitamiseks, et Ainardi käed ja nägu olid tulehaavu täis. Seesugused tulehaavad olid meilt kaks last röövinud, kas tahavad need veel lisaks saada nende isa, minu mehe? Ei, ei! Siis on ka minul lõpp! Kuhu jäävad siis need kolm isa-emata last!

„Ei, ei, Ainard, lähme kohe tohtri juure," ütlin: „ta polegi siit rohkem kui paar kilomeetrit kaugel." Ta esmalt ei tahtnud. Lõppeks andis siiski järele.

Ma kartsin nii väga täis tulehaavu oleva Ainardi pärast. Ma võtsin laterna näpu otsa. Siis sulgesime sauna ukse ja astusime teele tohtri asula suunas.

Meie olles jõudnud sinna, ei lastud meid sisse. Kõik palved jäid tagajärjeta. Kästi päeval õigel kõnetunni ajal tulla. Oi, oi, kui tark ja suur on moodne elufilosoofia. Mõõda kas või tollipulgaga otsast otsani ära ja rehkenda ülejääv murdosake kas või matemaatilise

täpsusega välja. Oi, milline korra-armastus! Milline kaasinimese armastus! Nähtavasti muudab haridus ka kaasinimese aitamise mingisuguseks matemaatiliseks kultuuriks, matemaatiliseks figuuriks.

„Tulge kõnetunni ajal!" kõmises üha kui vanaõeluse õudne ümin kõrvus.

Ei olnud parata midagi. Pidime sellega leppima!

Me sammusime tagasi õudõnnetuse paiga poole.

Tee kestes rauges torm. Pilved kadusid. Paistis selge, tähtine hommiktaevas. Puhus karge külm tuul. Agu andis juba kenakest valgust.

Kui tagasi kohale jõudsime oli koit küllalt suur.

Meie silme ees avanes õudne pilt: aina varemed ja varemed. Siin-sääl varemeis nilpsasid veel üksikud tulekeeled, püüdes ahnelt kuskilt saaki tabada. Varemeil lamasid lehmade, hobuste ja teiste koduloomade laibad ja levitasid alla tuult kõrbenud ja kärsanud liha

lõhna. Siin-sääl paistsid põllutööriistade kõverad ja kägrus-olevad raudosad. Aida asemel aurasid ja suitsesid suured viljahunnikud.

Pilt oli nii masendav, et pidin nõrkema kõike seda nähes. Nutuhoog puhkes uuesti tormiliselt lahti.

Ainard võttis mu käe ja ütles: „Tule kaasa mu kaasõnnetuslane, mu kaaskannataja, kaaskangelane! Ta viis mind jahtuvate toavaremete keskele, lasi mu käe lahti ja ütles uuesti: „Me seisame keset oma elutöö varemeid. Umbtara piiravad meid ainult hävingu jäljed. Kõikjal ootab meid nüüd raske töö. Sama töö, mida Jumal esimesena tarvitades lõi maailmaruumi ja elu ilusa sinna. Ka meie tarvitamine seda kahekordse jõuga oma õnnetuse hävitamiseks. Me ei lase endid neist varemeist kaasa kiskuda ja kaasvaremeiks muuta. Ei! Vaid me loome siia varemeile uue õitsva elu. Tule kaasa selleks, mu kaaskangelane!"

Me langesime keset õudvaremeid

teineteisele kaela, rinnale. Samal hetkel tõusis ka veripunane päikeseketas sügistaeva hommiku horitsondi servale ja algas teed säält oma päeva tööks.

Leeni Tammik.

Arusalu talus,
2. lõikusekuul, 1874. aastal.

Nii imelik raske kurblik tunne asus rinda, kui tulekahjust päästetud päiviku teist korda üle kaua aja kätte võtsin.

Ei julgenud tulekahju kirjeldust lugedagi. Kartsin vanade haavade lahtikiskumist.

Mõtlin kaua aega, kas maksab üldse päiviku kirjutamist jatkata või ei. Leidsin imeliku põhjustuslause: ,,Elu läheb edasi ja ühes sellega jatkub ka päivik."

Õnnetus on jäänud maha ja me oleme hulga edasi läinud.

Kõik Arusalu talu hooned on uuesti, otstarbekohaselt ja korralikult üles ehitatud. Varemeist ei ole jälgegi järele jäänud, vaid ainult kurb mälestus.

Olid ju hooned tulekassas kinnita-

tud, mis oli suureks õnneks ja kasuks ja kiiresti uute ehituseks kaasa aitas.

Ka endised Arusalu Tasandikud, kui nad olid õnnetusest kuulda saanud, tulid ja tõid neile kinnimaksetud osturaha tagasi laenukujul, ilma et me neile seesugust soovi oleksime avaldanudki. Meil oli küll olnud kavatsus, ses asjas nende poole pöörduda, aga nad jõudsid meist ette. See andis meile teise võimaluse korraliku talu, karja, hobuste ja muude loomade soetamiseks. Samuti ka tarvilike tööabinõude muretsemiseks.

Praegu pole meil ei millestki puudus.

Et see kõik nii ruttu sündis, selle eest peame endisi Arusalu omanikke Tasandikke — neid Eesti ajaloo aitamissuursambaid kõige sügavamast südamepõhjast tänama.

Minul on see hetk veel selgesti meeles, kuidas Tasandikud mõni päev pääle õnnetust sõitsid meile, kuidas me siis üksteisele kaela tormasime ja üheskoos tüki aega nutsime. Ja siis kui ilusasti nad oskasid trööstida: „Õnnetus, nagu

iga õnnetus. Ta jääb ikka minevikku maha. Ka seegi on jäänud maha. Laske tal jäädagi maha, ei maksa teda enam liigutada ega puudutada."

Uue maja õnnistamise puhul, kui kõik külalised olid ära läinud ja meie isekeskis südamlikku juttu vestsime, usaldasin isegi neilt küsida, et milles seisab nende õnn. Nad vaatasid säravi silmi teineteise otsa ja ütlesid: „Me olime ja oleme õnnelikud. Õnn — see on kõik meie minevik, olevik ja tulevik. Sõna „õnn" sellega on kõik meie õnne saladused seletatud.

Milles see õnn seisab, seda te mõistate ise paremini kui meie seletusist, sest olete ju niisama õnnelikud inimesed ja jäätegi nendeks nagu meiegi."

Jah, neil oli õigus.

Arvasin. et õnnelikke on nii vähe, aga neid on siiski rohkem olemas. Nad elavad nägematult ja jäävadki nägematuiks.

Nad on nagu oaasid keset inimbarbaarset kõrbe, milles lokkab ja õitseb

elu, kuna umbtara mässab toores ja metsik õnnejaht, nagu saamum kõrves.

Jah, õnn ei seisa sõnades, vaid kogu inimese-eluea kestvais tegudes.

Õnn, see pole mitte ainult naise hingele lähim, vaid on seda ka ühtlasi mehe hingele.

Sellest hoolimata, et inimesed õnne jämedalt, toorelt ja hävitavalt käitavad, elab ta siiski edasi nende igaühe hinges.

Leeni Tammik.

Arusalul,
27. lõikusekuul, 1874. aastal.

Puhkasin rahulikult kuuenda lapse emana voodis. Samuti pisike pojake . . . Ta magas vaikselt mu kõrval. Olin natuke mõtteisse vajunud, kui märkasin, et üks lilleõis teise järele puistati minule. Vaatasin üles ja nägin Ainardit õitega mu voodi ees seisvat ja neid minule riputavat. Pea olin lilledega üleni kaetud. Siis pani ta lillekimbu, mis koosnes nüüd kahest punasest ja nende vahele pandud kuuest valgest roosist, ja pani selle suudeldes mu rinnale.

Siis ta tõstis väikese pojakese oma kätele ja tervitas teda sõnadega: „Tere sa õnne eest võitlejate maleva uhke ja julge sõdur! Õnn olgu su präisosa!"

Pani siis lapse tagasi ja soovis kuuekordset õnne kuuekordsele emale, mida lisaks õrnad suudlused pitseerisid, kuna kogu ta olemusest voolas välja õrnusi, paitusi, kallistusi, nagu magmat maakera südamest. Kõik see ühines minu oma õrnuste ja kallistustega ühiseks võimsaks jõuks, mis mind omakorda hell-õrnalt kätel kandis ja kannab.

Ei osanud aimatagi, ei suutnud ette kujutadagi, et inimeses võib olla niipalju toredaid säravaid aardeid ja kõrgeid jumalikke andeid, mida lakkamata võib jagada, kinkida, ohverdada ja sellest hoolimata neist siiski ainult rikastuda.

Ainard, sa oled suurem kui inimene, suurem kui mees, suurem kui abikaasa.

Oo, kui niisuguseid mehi ometigi rohkem sünniks ja kasvaks. Seda kau-

nimaks muutuks siis maailm, seda ilusamaks inimeste elu.

Annaks Jumal, et see mitte aastatuhandeid ei kestaks, vaid ainult sajandeid, siis võiksid juba lähemad inimpõlved üldist inimkonna õnne algust kaasa teha, kaasa elada.

Leeni Tammik.

Arusalul,
25. lehekuul, 1875. aastal.

Täna peeti meie kirikus suur misjoni töö mess ja koguti paganate ümberpöörmiseks igatviisi raha ja muid andeid.

Sellele järgnes misjoni pidu rahva seltsimajas.

Ilusa ilma tõttu oli rahvast palju ja ka misjonikassasse voolas raha palju.

Ja lõppeks oli pastor enese poolt korraldanud teelaua, millest osasaajad olid pastori enese poolt välja valitud ja kutsutud.

Pidust enesest kui ka messist ei ole midagi halba ütelda. Küll aga pastori juures väljavalitute teelauast, millest ka

meid oli kutsutud osa võtma. Otsustasime kutse täita ja teelauale minna.

Istusime Ainardiga kõrvuti lauas ja silmitsesime tähelepanu äratamata seda laudkonda. Tundsime nende hulgast ainult kahte: pastorit ja arsti, sedasama, kes meile öösel abi ei annud.

Kõigil olid viimase moehüüde järele riided seljas. Mõnedel daamidel ulatasid dekolteed kuni nabani.

Kõigi nägudelt paistis värskuse ja elavuse asemel rohkem tardunud ja surnud elemente.

Liigutused ja sõnad olid neil kõigil väga ja väga rafineeritud, või paistis see ainult mulle nii. Ei tea kindlasti.

Teelauaks on seda olengut häbi nimetada. Sest kõikjal voolas alkohol vähemalt paariskümnes erimooduses. Ainult Ainardil ja minul oli ees teeklaas ja sedagi olime pidanud veel ise paluma.

Peagi kadusid rafineeritud liigutused ja muutusid järjest vabamaiks, ei, tooremaiks. Viisakad kõnekäänud vahetati järjest täis nilbet tuuma fraasidega,

täis haisevat rooja anekdootidega. Mida ilgema ja labasema fraasi või anektoodi keegi avaldas, seda südamlikumalt naerdi täiest kõrist selle üle.

Ma ei saanud aru, misjaoks oli meid siia kutsutud. Vahetasime Ainardiga mõned küsivad pilgud, millepääle tema mulle sosistas: „Misjonitöö meie kallal." Nüüd märkasin ka ise, et see oli tõesti misjonitöö tegemine meie kallal.

Meie imestus kasvas veelgi, kui üks preili, proua, daam, naine, lõbunaine — igatahes olid tas kõik osad üheskoos — teatas meile seni kuulmatu üllatava uudise: nad olevat asutanud kõrge eesmärgiga seltsi, mil ülesandeks olevat ülemaailmne abielude ja perekondade hävitamine, ja samuti nii hästi noorte kui vanade inimeste, abi- ja perekonnaelu jaoks kõlbmatuks muutmine ja kasvatamine. Siianine abielu-instituut olevat hirmsasti ära iganenud ja põhjani ära kulunud, ajast ja arust välja langenud, mis moodsale inimesele põrmugi enam ei kõlbavat.

Õige, õige, kostsid hääled ümberringi kui ühest suust.

Nüüd hakkas arst laialt ja põhjalikult seletama armastusest ja selle füsioloogiast: armastus ei olevat muud midagi kui pisike näärmesekretioon: kui see hakkab nõrisema, tõuseb armastus; kui vaikib, kustub armastus.

Nüüd küsis Ainard, et kas näärmel ta mineviku ja tuleviku poolt küljest ka midagi on või ei.

Tark arst krimpsutas laupa ja ütles: „need ei puutu siia".

Ainard muigas.

Uuesti pöördus arst Ainardi poole ütlusega: „Eks ole ilus ja ajakohane selts."

„Jah," vastas Ainard; „kõik, olgu see sündimine või suremine, hullu- või tarkmeelsus, rumalus või tarkus, tervis või haigus — kõik on ajakohane — õieti inimese ja inimeste kohane: inimene himustab ajaga mängida ega märkagi, et aeg ainult temaga mängib.

Kõik kõrged ja suursugused omadu-

sed, mis kunagi on inimestest sündinud, on oma alguse saanud õigeist perekonna elu elanuist isadest-emadest. Kõik madalad, toored ja nilbed omadused ja teod on pärit perekonna elu jaoks nõrkadelt ja kõlbmatuilt inimestelt, nagu see äsja kiidetud ja asutatud seltski. Perekonnaga on rahvad ajaloosse sammunud ja sääl aega ning ruumi enese alla võtnud. Perekonna hävimisega on ka rahvas hävinud ja aja ning ruumi kaotanud, nagu sünnib seda nende seltsi liikmetega otsekohe pääle nende surma.

Perekonna hävitamine on mõrv rahva kallal.

Soovin oma poolt seltsile kaasa igakülgset võimsat needust!"

Ainard vaikis.

Moodsad ja hästiharitud daamid ja härrad unustasid järsku oma rafinemendi ja vahtisid ammulisui üksteise otsa. Kõigil neil kibeles mingi vastus südamel, aga keegi ei julgenud seda ilmutada. Nähtavasti ei olnud nad meie vasturääkimisega sugugi arvestanud.

Vist pidasid meid talu inimesi selgroota limukaiks, keda vääna ja kääna nagu tahad.

Piinlik vaikus kestis edasi.

Nüüd tegi seltsi kaasasutaja preili, nagu hiljem selgus, koguni seltsi sekretär, asjaliku kavala viipe sõrmega õhku, astus Ainardi juure ja tahtis vist asja klaariks-tegemiseks ta põlvele istuda. Ainard pööris põlve kõrvale ja preili langes prantsatades põrandalle. „Huih, kui jäme teist," kõlas kilavalt preili suust. Ta tõusis püsti ja eemaldus Ainardist.

Nüüd tuli arst minu lähedalle ja tahtis istuda minu kõrvale ja oma käe minu piha ümber panna, vist ka armastuse mõiste klaariks-tegemiseks.

Ma tõusin püsti, samuti ka Ainard.

Me lahkusime misjoni-teelaualt.

Kirikumõisa õues kuulsime kõigest kõrist seltsile lauldavat: ta elagu . . .

Oh kui vähe on neis kristlastes veel kristlust!

Ah, kui jumalik oli puhast õhku

sisse hingata pääle misjonitöö teelauast lahkumist.

Nähtavasti on nende mõistetes ja arusaamistes täielik ümberpööre sündinud: mis enne oli ülev ja kõrge, see on nüüd madal ning põhjas ja ümberpöördult. Kõiksugu inetuste, alatuste ja madaluste, mõrva ja roimade tegemiseks jatkub neil tahet ja julgust külluses. Aga kui on tarvis hääd, ilusat õilsat, ausat suursugust otse jumalikku tegu teha ja elada, siis on nende tahe nässus ja julgus kusagil nende hinge nurgas jõuetumalt kägaras.

Kui me koju oma tuppa jõudsime, siis hüüdsime teineteisele: ,,elagu Leeni, elagu Ainard, elagu perekond!"

Ja me langesime teineteise kaela.

Leeni Tammik.

Arusalul,
7. jaanikuul, 1877. aastal.

Ilm on haruldaselt ilus. Puhas pilvedeta taevas sinab nagu laineteta meri õrnalt uhkelt ja kõrgelt. Soe õhk voolab lahtise akna ja ukse kaudu tuppa,

kandes kaasa enesega õite mesimagusat aroomi. On ju kõikjal lilled, lilled täis õisi, täis õieelu ja õiejulgust uhkelt õitseda, ja uhkelt oma aroomi levitada kõikjale.

Oi, kevade, kui ilus oled sa! Iseäranis veel siis, kui sinus eneses valitseb ka võimas kevade.

Tahtsin tõusta üles, aga olin küllalt veel nõrk seitsmendale lapsele elukinkimise järele. Jäin väheks ajaks virvesse ja kohe nägin unes, et seisin kuski kõrgel mäetipul. Mägi oli ümberringi ülalt alla üleni õitsvate lilledega kaetud, mis tuhandeis värvides särasid ja üksteise võidu hiilgasid. Mida rohkem mäe ilu vaatasin ja ta võlu imestasin, seda rohkem märkasin, et see määratu ilu ja võlu oli sinna pika aja, aastate kestes kogutud.

Isegi virves mõtlesin, et kõik tõeline ilu ja võlu tuleb ikkagi luua aastate vältel. Järsku märkasin, et kõik õied hakkasid minu poole liikuma ja minu ette

kumarduma, nagu oleksin mina olnud mõni muinasjutuline õitekuninganna.

Ma ehmusin ja ärkasin.

Silmasin ainult Ainardit enese ees seismas, kuna ma ise ja minu kõrval magav pojuke olime üleni lilledes, päris tõelistes lilledes. Ei puudunud mu rinnalt ka tuntud kahe punase ja seitsme valge õiega lillekimp. Tervitan sind, mu jumaldatud abikaasa, tervitan seitsmekordselt sind seitsmenkordse emana, kes sa suurem oled kui naine, suurem kui abikaasa, suurem kui ema." Ta kinkis veel lisaks õrnu sinitaeva suudlusi.

Samas ärkas ka magav poeg. Ainard tõstis ta oma kätele ja tervitas teda: „Tervitan, poeg, sind tulevase vaimu kangelasena! Õnn kaasa sulle isaltemalt!" Nüüd suudles ta last ja pani ta siis minu kõrvale tagasi.

Jumalad, teie aujärgi ja taevariike ma ei taha. Olen rahul Arusalu talus elava auga, armastusega, õnnega ja

tema riigiga, ja selles riigis troonil istujate Ainardi ja Leeniga.

Nagu maa pääl ja taevas on kõikjal ruumi ilule ja õnnele, samuti on seda ka Ainardi ja Leeni hinges, piiramatul hulgal.

Leeni Tammik.

Arusalul,
25. viinakuul, 1881. aastal.

Pidasime parajasti pühapäeva lõunat, kui minu õde õemehega sõitsid õue. Nooremad lapsed Tiina-Meri, Lemendo ja Vaimas jooksid tädile vastu. Aga enne veel kui nad tuppa jõudsid, tülitsesid juba isekeskis korra.

Mõistust neil on, aga seda nad kumbki ei tarvita.

Kui see alatine tülitsemine ja kisklemine oleks neile kasuks või tunneksid nad sellest õnne, ma ei kirjutaks nendest ühtki sõna oma päivikusse. Aga ei! Kogu külasoleku aja nad kaebasid ja hädaldasid mõlemad teineteise võidu selle halbuse üle. Ja kui ära sõitsid, tülitsesid taas korra. Ja nii edasi

hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni kestab see tülitsemise ja kisklemise sõda.

Päris häbi ja piinlik neist kirjutada.

Mis inimmõistus iganes on suutnud välja mõtelda vastikuse, vänge, madala ja alandava suunas inimese kohta, seda kõike pillutakse vahetumalt üksteisele näkku, kaela, rinda, mida siis veel õudsed karvu-püstiajavad ähvardused ja hammaste rägistamised järjest kaasa aitavad.

Kui siis küllalt on teineteist materdatud ja mõneks loomolendiks alandatud, nii-ütelda aeglases tempos, siis pistavad mõlemad järsku nagu kadakad kõrbema: siis puistatakse teineteisele kaela inetumaid sõnu nagu kõike purustavat rasket rahet. Sellele järgneb siis raske nutt, ohkamine ja leinamine, kuna mees veel raskelt edasi pajatab, kuni temagi raugeb.

Siis vaikib tüli.

Puhkavad ja koguvad jõudu, kuni suudavad vana tüli uuesti alata.

Ja kui nad siis kuhugi lähevad või meile külla tulevad, siis on kõikjal igavene kaebamine halva ja õela elu üle. Usun, et elu õelam ja halvem olla ei saagi, üldse hullem elu ei võigi olla kui niisuguseil õnnetumail.

Küll oleme Ainardiga neid manitsenud teineteise vastu viisakamalt ja ausamalt kõnelda, ja inetute sõnade asemelle ilusad tarvitusele võtta. Küll siis mõne aja pärast muutub teie elu ilusamaks ja armsamaks.

Aga kõik on olnud ilmaaegu.

Midagi on neis nagu kivistunud või soomusega kattunud, millest enam ükski ilusam ja armsam sõna läbi ei löö, vaid purunenult juba mõtteis tagasi põrkab.

Või on see tülikirg nii tugevaks kasvanud, et tast ükski võim enam jagu ei saa ega maha murra.

Olime Ainardiga nii mõndagi perekonna siseelu tähele pannud, kus abielupooled armastavad iga tühise asjakese

pärast suuresti lärmitseda, kuna nad muul ajal on päris rahulikud.

Oleme ka niisuguseid näinud, kes alati tülitsevad, kui neil aega on. On neil aga kibe töö, siis elavad kui inimesed rahus kunagi.

Mõned haavuvad igast tühisest sõnast ja hakkavad siis teineteisele vingu ja suitsu näkku puhuma, mis tavaliselt ka sellega lõpeb.

Aga nii kangeid tülitsejaid nagu minu õde ja õemees pole me veel kohanud.

Üheks suuremaks tülitsemise põhjuseks olevat, nagu räägitakse, vaene ja vilets elu, olgugi et see mitte pääpõhjus ei ole ega saagi olla, sest on ju paljude rikaste juures perekonnaelu väga vaene ja vilets.

Vaesus ei saa olla tõsiseks tülitsemise, samuti nagu rikkuski ei ole igakord tõeliseks õnne põhjuseks.

Aga milles siis see pääpõhjus seisab?

Vastust on raske anda. Kindel aga on see, et perekonnaelu nii all kui ülal

järjest tooreneb — nii mees kui naine aina toorenevad. Kuni kogu mass muutub ühiseks tooreks tombuks, siis lõppeks on harilikult ikka sündinud krahh, mis enesega kaasa on viinud kõrged kultuurid ja nende loojad rahvad.

Päris õudne on mõtelda, kui inimestes kõik peenemad tunded ja kõrgemad mõisted tarduvad ja kivistuvad ega suuda avaldada nendes ei mingisugust õilsat jumalikku joont ega tegevust.

Usun, et siin peitubki suurim õnnetuma elu põhjus.

Leeni Tammik.

Arusalul,
29. lehekuul, 1887. aastal.

Päris õuduse-judinad käivad üle kogu keha, kui kõike seda sündinut pean algusest lõpuni läbi mõtlema ja veel üles kirjutama oma päivikusse.

Aga ta oli mu vanem lihalik õde.

Ta sai endale päris kena ja korraliku mehe.

Sarnast tülitsemist, nagu mu noorema õe ja õemehe juures, nende juu-

res ei leidu. Nad elasid rahulikult ja korralikult. Pääle selle olid nad veel hästi jõukad.

Nende talu asetseb umbes kümme kilomeetrit meist eemal naabervallas.

Mu õdedest oli ta ilusamaid. Ja see saigi, mitte talle enesele, vaid ta mehele saatuslikuks. Mehe iseloom oli liig painduv, liig järeleandlik: ükskõik, kes teda ja kuhu teda kutsuti, sellega ja sinna läks ta kergesti kaasa. Isegi sinna, kuhu ta iialgi ei oleks tohtinud minna.

Kõike uskus ta liig kergesti ja see liig kergeusklikkus saigi talle äärmiselt raskeks komituskiviks.

Seesama tohtrihärra, abielu hävitajate seltsi liige, kellega teelauas kokku puutusime, oli mu õe pääle silma heitnud, kes oli juba nelja lapse ema, aga sellest hoolimata õitses kui kevadõis.

Küll olevat katsunud tohtrihärra minu õde igat viisi ära meelitada, aga naine lõi kõik kallaletungid tagasi ega langenud kõrge härra kavalasse ja mee-

litavasse võrku. Nähes, et ta õest, tema paindumatust ja murdumatust iseloomust jagu ei saa, pöörnud ta oma kavala otsa minu õemehe vastu. Ja siitpääle algas draama, millele ei oska isegi nime anda.

Tohtrihärra kutsunud õemehe igale poole kaasa ja tasus isegi kulud kui rikkam kõik ausasti tema eest. Nii õe jutustuse järele.

Ja need kaasaskäigud olid kõik algusest kuni lõpuni joomingutega ja pummelungidega seotud. Neilt prassinguilt ei puudunud ka kunagi nii-nimetatud „vabad naised" või kultuuristunud sõnaga „luksusnaised".

Kui ükskord jälle tohtri pool sihukene järjekorraline jooming oli hoos ja õemees küllalt purjus ja kuraasis, siis astunud ta juure iludus-luksusnaine, keda tohtrihärra oli ekstra tema jaoks välja valinud. See kleepunud talle nagu takjas külge. Tagajärg oli väga kurb. Mõne aja pärast oli õemees nii varanduslikult kui tervislikult täitsa purusta-

tud, lõplikult ruineeritud. Ta oli sunnitud nüüd uskuma seda, mida ennemini iialgi võimalikuks ei pidanud.

Ta elas ja käis nüüd ringi äärmiselt sünges ja hingepiinavas meeleolus. Tohter hoidis tast hoolega eemale. Ta ei olnud nüüd mitte üksi puruvaene mees, vaid ka hiigla võlad rõhusid raskesti teda. Talu kohal rippus oksjonihaamer.

Mõne aasta pärast sündis, mis sündima pidi. Kogu perekond vaevles haigustes. Arstimisele polnud puruvaesuse tõttu mõteldagi. Ja siis lahendas haiguse õige arst: lapsed surid üksteise järele. Pääle viimse lapse surma suri ka nende ema, kuna mees, perekonnata mees, nüüd üksikuna edasi vaevles ja piinles, mis ühtelugu suurendas ta sünget meeleolu.

Ühel päeval kaotanud ta oma mõistuse. Ta lonkinud nagu meeletu, maid ja metsi mööda ringi. Tormanud siis ühel päeval tohtri poole sisse, ja otse saali, haaranud suure noa oma kuuehõlma alt pihku ja tahtnud sellega toht-

rit tükeldada, aga see olnud juba eelmisel päeval isegi surnud mingisuguse pääaju haiguse kätte.

Hullunu seisnud siis lahtise pussiga tüki aega laiba juures ja kiristanud hambaid selle hilistumise üle. Laipa siiski ei ole puutunud. Ta olevat lõppeks säält läinud ära, sammunud linna. Sääl otsinud üles oma endise iluduse ja kägistanud ta oma toas. Selle eest mõisteti ta seitsmeks aastaks sunnitöhe.

Aga enne sunnitöhe minekut ta suri. Haigus viis teda sama teed, mida mööda oli läinud kogu ta perekond.

Abielu lõhkujate selts oli tema suhtes oma kõrge eesmärgi saavutanud.

Ma ei palu siin Issanda kaitset inimestele, vaid arvan, et iga inimene ise peab ennast kaitsma sääraste inimloomade kallaletungi vastu.

Üleliigne nõrkus, kõikjäreleandlikkus maksab ennast mõnikord hirmsamini kätte, kui seda iganes suudetakse ette näha ja aimata.

Leeni Tammik.

Arusalul,
7. jaanikuul, 1887. aastal.

Meie armastatud tõe, õiguse ja aususe suurrüütleid ei ole enam. Endised Arusalu omanikud Tasandikud puhkavad rahus oma viimist und.

Ainult kuu on sellest möödas, kui matsime vana ja vahva perenaise Maie, ja nüüd on ka temale ta teinepool Jaan järele läinud.

Jõudsime veel enne surma neile oma võlad kõik ilusasti ära tasuda.

Terve matuse pidasime ainult meie üksi, sest nende lähemad sugulased olid jooksnud mööda advokaate, nii-ütelda varandust jagamas.

Muidugi on see nende liig ruttamine ainult tühja tuule tallamine, sest ta tegi Ainardi ja Linnuse peremehe juuresolekul testamendi ja viis selle vallakohtusse hoiule pääle surma avamiseks.

Käime tihti kalmistul ühes lastega nende haudu korraldamas ja värskete lilledega ilustamas.

Nii kaua kui meie ja meie lapsed ela-

vad, saavad nende hauad ka korras ja lilledes seisma.

Niisugused inimesed ei oleks pidanud surema, vaid neid oleks pidanud juure sündima.

Leeni Tammik.

Arusalul,
27. heinakuul, 1887. aastal.

Kõrvetav päike. Hauduv ilm. Kõikjal sirguvad või kasvavad viljad ja hein otse uskumatu kiirusega. Teisel päeval ei taha enam põldu ära tundagi, mida alles täna vaatlesid.

Järsku hakkasid pilverünkad kogunema. Peagi olid nad koostunud pilveks, millest välgud sähvisid otse püstloodis alla. Rasked kärgatused järgnesid kärgatustele. Ei saa aru! nii väike pilvekene, aga seejuures täis nii suurt ja määratumat jõudu. Seda on sääl otse pinguldusen külluses, ta ei suuda seda nagu koos hoida.

Korraga käis eriti äge välgatus, sellele järgnes raske raksatus. Samal het-

kel langes aia taga kasvava tamme latv mu silme ees purustatult maha.

Nii ruttu kui pilv tõusis, niisama ruttu ta kadus.

Äge vihmasagar oli möödas, läksin aeda ja nautisin puhast õhku ja lillede aroomi.

Nii kõndides näen, et minu üheksateistkümne aastane tütar Tiina-Meri lehtlas kirjutab ja ise seejuures nutab. Alles kevadel lõpetas ta naiste kõrgemad pedagoogilised kursused. Hää küll, las kirjutab valmis, küll siis pärin ta kurvastuse põhjuse üle järele. Arvasin, et ta on saanud oma austajalt halva sisuga kirja. Midagi muud erilist paha ei suutnud ma aimata.

Saab näha, kumma ta õige ensele valib. Kas tolle sõjaväe-inseneri, kelle eest ma teda hoiatasin, või Linnuse peremehe poja, noore ohvitseri, keda ma talle kui suursugu õiglast ja ausat meest vastu võtta soovitasin.

Ta on juba haritud neiu, küllap oskab isegi õige välja valida.

Lõuna juba ammu laual, aga Tiina-Meri ei ilmugi veel.

Jooksin nagu paha aimates lehtlasse, aga tütart ei olnud sääl. Otsisin aia ja hooned läbi ja hüüdsin ta nime, aga keegi ei vastanud.

Arvasin, et läks Linnusele, küllap tuleb tagasi.

Õhtu läheneb, aga Tiina-Meri ei ilmu kuskilt.

Ka isa tuli Linnuselt koju, kus ta tihti käis selle talu peremehega juttu vestmas.

Küsisin, kas Tiina käis sääl. Ei, vastas isa.

Kutsusime kõik lapsed Tiina-Meri otsimiseks kokku. Ise jooksin voodi päitselt rätti võtma. Samas aga märkasin voodi padjal kirja, võtsin selle näppu ja lugesin aadressi: „Oma armsale isale ja emale. Nende tütrelt Tiina-Merilt."

Hüüdsin Ainardi ja kõik lapsed tuppa.

Avasin kirja ja lugesin:

„Armas kallis isa-ema ja armsad vennad!

Emake, kallis hella emake, pean sulle kõik teatama, kõik, mis minuga juhtunud, et sa teaksid ja võiksid mind ja minu tegu õieti mõista. Emake ja isake, ma tean, et te minu viimse teoga rahul ei ole ega saagi olla. Aga uskuge ja mõistke ka mind. Ka mina ei ole enesega enam rahul ega saagi olla rahul, pärast seda mis kõik minuga on sündinud.

Õrn emake, sul oli õigus, kui sa mind tolle sõjaväe-inseneri Arnoldi eest hoiatasid kui kokkuvarisenud ja kõdunenud sisemusega mehe eest. Ma ei uskunud seda, vaid jatkasin temaga tutvust, kuni ta ühel hetkel ometigi mu vastupanu murdis, ja võttis kõik, mis mul talle anda oli... Ja siis jättis ta minu nagu tühjaks pigistatud kärje maha. Ja seda kõike ta tegi nii kavalasti, igavese tõe ja murdumatu lillelda-tud armastuse kilbi taga, et isegi uskusin ta armastuse ehtsusesse, mis nüüd

nagu porimülgas avanes ja ühes sellega ka minu silmad.

Armas hella emake, armas kallis isake! Õpetasite mulle ju, et ma midagi seesugust kunagi siinpool sõrmust enesele ei laseks sündida. Aga kool hävitas selle õpetuse minus ära ja nõrgendas sellega minu selgroogu, mille küll nüüd sirgu ajan, aga see on hilja, liig hilja.

Nüüd, kus olen sellest luupainajast Arnoldist vaba, suudan selgesti teravat vahet teha tühja ja valeliku Arnoldi ja tüseda, tubli sisuga Helmo vahel.

Tunnen isegi, et ma nüüd alles teie poolt hääkskiidetud Helmot kui tasakaalus ohvitseri, korralikku, ausat, õiglast ja otsekohest meest päris sügavasti südame põhjast armastan. Tean, et ta ka mind tõeliku armastusega armastab. Võib-olla, et Helmo isegi mulle andestab mu väärsammu. Aga ma ise ei suuda talle kuidagi autuma ja alatuma neiuna naiseks minna.

Ma ei suuda seda!

Pärast seda oli mul nii valus, nii

vastik liikuda oma suursugu isa ja ema, oma ausate vendade hulgas kõlvatuma ja ainsa tütrena, autuma ja ainsa õena. Päälegi, veel valelikuna ja salalikuna.

Ma ei suuda seda enam taluda!

Halva ja vastiku tõe avaldamine on mulle nii valus, nii valus, uskumatu valus!

Oleksin avaldanud ta häämeelega, kui ma tast lahti oleksin saanud, aga ükski maapäälne võim ei suuda mind sellest häbiplekist puhtaks pesta.

Süüdistasin ennast hirmsasti, ja mõistsin enese üle kohut valjusti. Tegin enese üle kõige kalgima otsuse . . . Ma mõistsin enese — surma.

Selle kohtuotsuse täideviimise lavaks valisin voolava selge ja puhta vee, oja käänus, kus üheskoos vendadega tihti kalu püüdsin.

Uskuge, selle otsuse täitmine on mulle uskumatu raske!

Aga oma surmaga lunastan oma süü, oma väärsammu. Oma surmaga pesen puhtaks perekonna-au.

Need on mu viimsed sõnad, viimsed pisarad, viimsed suudlused oma kallile isale, oma hellale armsale emale, oma armastatud vendadelle.

Oma armastatud vendadelle tahtsin veel viimse soovi kaasa anda: ärge ei ühegi neiuga nii valelikult ja autumalt ümber käige, nagu see sündis minuga.

Kõik on minus viimne. Viimne ja ainus elu, selle annan Jumalalle; viimne ja ainus keha, selle annan surmale; viimsed sõnad, need annan sinule, mu hella emake —! —

Tiina-Meri Tammik."

Jooksime kui meeletumad oja käänule. Aga isa oli juba tütre laiba veest välja kaldale toonud ja katsus teda igati ellu äratada. Aga surm ei annud teda meile enam tagasi.

Kui laip lautsil lilledes puhkas, siis nutsime kõik ümberringi.

Elu on meile löönud nii mõndagi haava, aga neid peab siiski suutma välja kannatada, olgu nad nii rasked ja südamesse lõikavad kui tahes.

Mõtlen, kui imelik kõik see on. Ka mina valisin alul kergatsliku Kullisoo Zeigo endale meheks. Aga ma olin siiski kõvem kui mu tütar ega ohverdanud talle oma au, mida ta ju ka kõigest väest püüdis. Nüüd on talu ammu juba teiste käes ja Zeigo istub kuritööde pärast vanglas.

Nähtavasti on meis naisis midagi, mis on puudulikult välja arenenud. Seisame elust nagu tublisti või pisut tagapool. Tagapool iseäranis kahes asjas: esmalt püüame mehe mineviku teadasaamise asemel selle teadmatult ja suursuguselt maha matta; teiseks ei oska me õiget vahet teha autuma ja ausa mehe lähenemise vahel. Aus ja õiglane mees ligineb õrnalt, ausalt ja otseselt ning hakkab lähenema kuskilt kaugusest, ja selles kauguses näeme meie naised enestele kõlvatumat meest, kuna kergemeelsed ja tühised mehed liibitsevad kavalalt meie ümber ja katsuvad meid oma madalat sorti armastusega nii lähedalt kui vähegi võimalik meie sü-

dant puudutada. Ja selles lähiduses otsime meie naised päris õnne, päris õiget ja ehtsat armastust.

Ja kui siis meie silmad avanevad ja me kõige üle oleme selguselle jõudnud, siis on muidugi kõik liig hilja — liig hilja.

Mu õnnetu tütar, sinus kordus su emakese saatus, millest su emake kas pimeda või nägija juhuse tõttu õnnelikult pääsis.

Tiina-Meri! su vanemad ja su vennad on kõik sulle andestanud. Me kõik oleme mõistnud sind.

Leeni Tammik.

Arusalul,
8. lehekuul, 1895. aastal.

Minu esimene poeg Elton naitus. Pulmapidu oli väike, seevastu aga sisukas ja eluline. Puudusid igasugu mürgeldajad ja see andis pulmale pulma tõsiduse, ilu ja naudingu. Otse hää meel on kuulata, kuidas inimesed kainelt ju-

tustavad ja ilusat süütut nalja teevad, kaine ning terve mõistusega rõõmsad on.

Ainult mõtlin ja püüdsin jõuda selguselle, kas nad jäävad kogu eluajaks õnnelikeks tõsielu-abielukaasadeks.

Andsime ju oma pojale ka kõrgema hariduse, mis aitas teda nii kaugele, et praegu teenib leitnandina suur-veneriigi sõjaväes. Iialgi pole ta unustanud, et on eestlane, selle väikese ja visa rahva poeg, kelle esivanemad on juba maailma algusest kuni selleajani visalt oma olemise eest võidelnud ja võitjaks jäänud. Päris õnn, et ta tubli Linnuse peremehe haritud tütre endale naiseks võttis.

Tunnen oma poega hästi. Ta on läbi ja läbi kuld. Viibigu ta kus kohas iganes tahes, ikkagi jääb ta puhtaks eesti kullaks.

Käisin isegi pojale pääle, et ta Linnuse Linda endale naiseks võtaks.

Nüüd on see sündinud!

Linda on läbi ja läbi tubli eesti neiu.

Ei karda muud, kui vahest kool ei ole teda mõnes suhtes rikkunud, nagu seda sündis minu Tiina-Meriga.

Noh, küll Elton juba oskab teda parajal kohal aidata.

Usun, et minu poeg oma valikut kunagi ei kahetse, olgugi et Lindal mõned väikesed vead on. Aga kellel neid siis ei ole? Aga inimene, kes oma veast teadlikuks saab ja selle siis eneses hävitab, kuulub ikkagi suursuguste kangelaste hulka. Ja nende hulka kuulub igatahes ka Linda.

Eks elu näita, kuhu nad jõuavad.

Mu paremad õnnesoovid saadavad neid ju igal ajal ja kõikjal.

Leeni Tammik.

Arusalul,
1. viinakuul, aastal 1905.

Revolutsioon — see kõlab esmalt kui magus muinasjutt, aga lõppeks muutub ta rahvale täitsa Hiobi nuhtluseks.

Muidugi oleks see määratu õnn, kui

revolutsioon oma algmagususega ka lõpus niisama magusaks jääks.

Aga nagu ajalugu näitab, sünnib seda väga harva.

Kõik inimesed ja rahvad püüavad ja liiguvad kuhugi poole. Aga kuhu? Usun, et ainult tulevane ajalugu võib sellele õige vastuse anda.

Selle liikumise juures etendavad kõikvõimsalt pääosa suured mõttevaldkonnad oma sihtide ja eesmärgivooludega. Need kisuvad inimest ja kogu maailma rahvaid edasi, küsimata, kuhu veetavad teel satuvad, kas rappa või kindlale kaljule. Need suured mõttemaailmad viivad tõesti inimesi ja rahvaid suure kiirusega edasi, vastu hääle või viletsale või koguni paigal tammuavle elule. Aga see edasi viimine sünnib nii inimeses kui rahvas ikka ainult ühest kohast, kuna ta samal ajal teises kohas paigal tammub ja kolmandas kohas koguni tagurpidi läheb.

Siinkohal on inimeses ja rahvas midagi puudulikku ja väljaarenematut,

mis võib-olla temas kui ka kogu rahvas jääb kurblikumaks kohaks nende arenemisajaloos.

Revolutsioonil on suured vastuvaidlematud teened ainult inimõiguste laiendamises tervete inimhulkade ja inimkonna pääle. Aga inimese igapäevast elu pole ta kunagi suutnud aidata ega suuda seda kunagi. Visa, püsiv ja edasiviiv töö jääb ikkagi nii inimese kui ka rahva kõige võimsamaks rikkuse teguriks, kõige võimsamaks teguriks, millega ta elust, revolutsioonidest ja ajaloost uhkelt läbi ja edasi marsib.

Imeline. Tundub, et inimesed ja rahvad on alati eneste üle valitsema volitanud „Kedagi", kellele nad on annud kõik oma võimu ja õigused. Aga siis taas on nad hakanud neid antud õigusi tagasi nõudma, tagasi paluma või revolutsioonilise võimuga tagasi võtma.

Kord on inimesed ja rahvad päikest ja taevatähti ja teisi maapäälseid asju kumardanud, kord mägesid ja jõgesid, kord usundeid ja selle sekte, kord ku-

ningaid ja keisreid, kord seadusi ja raha jne. Igakord on nad oma õigused neile üksikuile ära annud, ja siis uuesti neid õigusi tagasi palumas käinud. Peaksid inimesed ja rahvad ometi kord oma äraantud suursugused ja õilsad õigused ja omadused Jumalalt kas või revolutsiooni teel tagasi võtma, siis muutuksid nad tõesti seni tundmatuiks üliinimesteks, ülirahvasteks.

Usun, et inimesed ja rahvad kord kunagi kõigest sellest kõrgemalle tõusevad. Ega lase mineviku väärtustel endid tagasi minevikku kiskuda, vaid viivad need mineviku ja oleviku väärtused enestega tulevikku kaasa. Siis ehk algab elu, inimlik ja jumalik!

Leeni Tammik.

Arusalul,
3. jaanikuul, 1906. aastal.

Tammikute perekonna suur rõõmu- ja õnnepäev on möödas. Kõik kolm poega naitusid ühe korraga. Kolm pulma ühes pulmas koos. Ka Elton oli

oma naise ja kolme lapsega pulmas. Niisiis kogu perekond koos.

Ei saa ühegi poja kohta ütelda, et ta oleks enesele kuidagi viisi kergemeelse või laisa neiu välja valinud. Otse ümberpöördult, kõik minu minijad on austamiseväärilised naisterahvad. Nad ei ole ükski oma mehelt võimatumaid asju nõudnud, nagu see nüüd näikse nii moes olevat.

Igatahes töökad, õilsad ja kohusetundelised minijad. Otse õnn on nende pääle mõtelda.

Kandsid isegi meid vanu inimesi kätel ja tänasid meid oma meeste kui suursuguste poegade kasvatuse eest. Siis suudlesid meid ja meie neid.

Usun, et meie eestlaste hulgas on veel neid kuldse väärtustega neiusid küllalt, kes oskavad isegi oma suursugusele äiale ja ämmale tõsiseks rõõmuks ja õnneks olla.

Soovisime neile Ainardiga omalt poolt ainult uhket, võimsat ja püsivalt

õitsevat õnne ja armastust, mis tervena küüniks teiselepoole eluiga.

Aga see suurpulm ei olnud ainult pulm, vaid ta oli ka mu poegade iseseisva elu pühitsemispidu.

Mu pojad on olnud kõik kanged üksteise aitajad, millele me ise ka kõigiti kaasa aitasime. Ja seepärast on nad kõik jõudnud iseseisvale jalale: Eltonil ja Meemel on majad linnas, Lemendo ostis endale Kullisoo talu, kuna Vaimas jääb Arusalu talu omanikuks.

Meie vanainimeste hing voolab üle rõõmust ja õnnetundest, nähes nii suursuguseid ja ausaid poegi ja vendi üheskoos, kes panid kõik korraga välja ühe venna jaluleaitamiseks. Ja nii sündis taas järgmise vennaga. Nüüd on nad kõik iseseisvad ja jõukad.

Vennad võivad üksteise üle uhked olla ja nad ongi seda.

Nad pole üksteise vastu veel kunagi ühtki närusust ega madalust üles näidanud ega saa seda kunagi näitama. Neis

voolab ju Leeni ja Ainardi aus ja õilis veri.

Me võime oma elu lõpp-päeva veeta samasuguses õnnes ja rõõmus nagu oma elu algpäevadki.

Leeni Tammik.

Arusalul,
17. heinakuul 1914. aastal.

Ah, mis meie vanad inimesed kõik veel oma silmadega nägema ja kõrvadega kuulma peame. Sõda on välja kuulutatud. Parimad mehed, on taplustalgusse kutsutud. Ühed rõõmutsevad, teised nutavad, kolmandad vaatavad ükskõikselt päält.

Õudne on mõtelda, et oled pojad sünnitanud ja üles kasvatanud selleks, et nad peavad samuti teise ema sünnitatud ja kasvatatud poegi maha tapma, üksteist vastastikku maha lööma, ilma armuta, ilma igasuguse inimlikkuseta — just nagu loomad üksteist tükkideks kiskuma.

Metsikus on oma lipu vardasse tõmmanud.

Muidugi saab nüüd veri metsikult voolama ja laipade virnad kerkima.

Nüüd sünnivad ja algavad oma võidukäiku metsikused, toorused, kavalused, pettused, vargused ja igasugu teised vägivalla- ja väärteod.

Maailm, sa oled põrgu välja kutsunud ja ta saab sind ka põrgulikult kägistama.

Olen õnnelik, et mu poegadel seda barbaarsusepidu enam kaasa ei tule teha.

Leeni Tammik.

Tartu linnas,
28. jõulukuul, 1915. aastal.

Meie vanem poeg Elton tahtis nii, et me oma kuldpulmad tema juures peaksime ja pühitseksime. Ja nõnda see sündiski.

Olime oma elus esimest korda oma poegade, minijate ja lastelastega üheskoos.

Otse õnn oli neid näha ja vaadelda.

Küll oli ilus ja meeltülendav, kui me

Ainardiga sammusime altari ette ja lapselapsed puistasid lilli meie teele.

Siis järgnesid pidusöögid pidusöögile, õnnesoovid õnnesoovidele. Mu vana pää ei oska seda kõike enam kirjeldada. Hommikul, kui meid kui noorpaari lilledesse piiratud ja puistatud voodist üles võeti ja lapselapsed meile õnne osovisid, siis nutsime Ainardiga mõlemad rõõmu- ja õnnepisaraid.

Seda kõike ei suuda ma sõnadega väljendada ega kirjeldada. Seda peab see ise tundma ja läbi elama, kes sellase hetke oma elus üle elab.

Igatahes jääme oma poja, minija ja lastelaste juure veidi pikemaks ajaks.

Leeni Tammik.

Arusalul,
27. küünlakuul, 1918. aastal.

Oleme tõesti õnneseened, nagu rahvasõna armastab ütelda. Kõlab küll nagu uskumatult, aga ometigi on see tõsi:

Eesti rahvusvabariik on väljakuulu-

tatud. Valitsus on määratud ja ametisse astunud.

Oleme küll eneste õnne näinud ja läbi elanud. Ka oma poegade, minijate ja lastelaste õnne näinud ja kaasa elanud ja nüüd saame ka veel oma rahva õnne näha ja kaasa elada.

Kuulsad Euroopa orjakultuuri ajaloolised ahelad, millistega püüti Eesti rahvuslikku sirgu seisnud ja sirgu jäänud selgroogu aheldada, on purustatud.

Igast küljest piiratud vaim on piirajaist vabastatud.

Eesti rahvusvabadus lehvib ja lendleb väljasirutatud tiivul uhkelt ja vabalt nagu kotkas sinivaba taeva all.

Kui teade Eesti Rahvusvabariigi väljakuulutamisest meie kätte jõudis, siis hõiskasime kõik kolm põlve üheskoos kolmekordselt: „Õnn kaasa Eesti Rahvusriigile!"

Nüüd võttis tudisev Ainard mu käest kinni ja viis mind enesega lumisesse aeda suure graniitkalju juure, mida perekonnaõnne altariks nimetasime.

Siin kõneles Ainard: „Vangistatud vaim on vabastatud. Vaim ise on enda vabastanud. Ta seisab uhkelt, sirgelt ja vabalt keset purustatud ahelate tükke ja kaljupankade hunnikuid. Need oild tema surmamiseks aegade kestes talle selga laotud igasugu võõraste võimude poolt. Nüüd on ta selle maailma tähtsaima teguri, oma „võimu" juure tagasi jõudnud. Seepärast kumardame ta ette ja anname igavesti au Eesti Rahvusvabariigile. Kasvagu ta hukkaminematu võim ja levigu aega ja ruumi enesele tagasi võitvalt, mida ta siiani vähehaaval on kaotanud."

Me laskusime põlvili ja palvetasime Eesti Rahvusvabariigi ja Rahvusvaimu eest.

Üles tõustes kaelustasime, kallistasime ja suudlesime teineteise võidu, teineteise näol Eesti Rahvuse uhkelt ja sitkelt sirgu ajanud Vaimu.

Oo Eesti Rahvusvaim, kui uhke, võimas ja armas sa meile välja näed!

Õnnelik eluvõim Sulle võimsalt siis kaasa! Leeni Tammik.

Arusalul,
28. lehekuul, 1921. aastal.

Väga ilus laupäevane päev. Ilm on soe ja vaikne, kuna keset õrnalt sinavat taevast särab hõbedaselt maipäikese ketas.

Vaimas sõitis minijaga Tartu Meemele võõrsile, kuna meie vanad oma lapselastega koju jäime.

Tulin oma lapselastega aiast nopitud lilledega, mida tahtsime pühapäeva vastuvõtuks tuppa tuua. Aga kui me õue astusime, tuli ka üks võõras tundmatu mees, ranits seljas ja tugev kepp käes teed mööda ja astus väravast sisse meie õue.

Pääle teretamist ja mõne sõna vahetamist palus ta eneselle öömaja võimalust. Me lubasime talle seda.

Arvasin, et meil on tegemist harilik läbi- või kaugemallerändajaga. Aga peagi veendusin, et meile oli sattunud üks haruldane võõras, kes päält nägi päris lihtne olevat, aga seespidi säras ja helkis nagu teemant maapõue sügavuses.

Otse rõõm oli meil vanul inimesil temaga juttu puhuda.

Panin teda teravasti tähele ja märkasin, et ta mind, abikaasat ja lapselapsi hoolega ja teravasti silmitses ja meie vanainimeste näojooni otse nagu nägematult uuris. Iga meie jutustust ja sõna ta kaalus tõsiselt järele, ja küsis tihti ühte ja teist, nagu lisaks või täienduseks.

Kui me teda õhtul magama saatsime ja hääd ööd soovisime, siis viibis ta mingisuguseis sügavais mõtiskeludes ja võttis soovid pääkumardusega vastu.

Pühapäeva hommikul, kui ta üles tõusis, pärisin talt järele, kes ta on ja missugused asjad tal on ajada.

Tükk aega vaatas ta mulle teravasti otsa ja ütles siis:

„Olen inimene ja otsin inimeste jälgi. Otsin õnnelike inimeste jälgi kaugel minevikus, aga imelikul kombel leian nad täitsa ootamatult otse keset olevikku oma silme eest.

Igalpool, kus iganes käisin, leidsin

ainult õnnetuste jälgede ja varemete lademeid ja mägesid eest. Vahest arvasin isegi nende all olevate inimeste hädakisu, südantlõhestavaid kaebehääli, raskeid pisarate valanguid ja appikarjumisi kuulvat . . . ühtaegu niihästi minevikus kui ka olevikus.

Vahest arvasin leidvat mõne õnnejälje, aga samas kadus see ikka jälle mõne vareme alla ära.

Aga nüüd leidsin veel päris elavad, olevikus elavad õnnejäljed, ühes veel oma õnnes elavate jälgede järelejätjatega.

Nägin teie ja teie abikaasa näos õnnesära õnnelikult paistvat, mida isegi teie lastelaste nägudelt võib märgata. Küll püüdsin jõuda selgusele, milles on teie õnn seisnud ja seisab, aga selgusele ma siiski ei jõudnud.

Seepärast palun, mu auvääriline hõbehall emake, ja auvääriline hõbehall isake: avaldage minule see õnne saladus.

Ma ei soovi et teie kohe selle saladu-

se avaldaksite, sest iga vastus nõuab järelekaalumit. Seepärast sooviksin, et avaldaksite mulle kunagi selle saladuse."

Ta vaikis.

Olime päris imestust täis. Keegi ei leidnud, pääle meie eneste ja laste, meis õnnelikke inimesi. Ja nüüd tuleb juhuslikult üks võõras poeg ja leiab meis õnnelikud inimesed, mida ju meie ka tõepoolest olemegi.

Ta seisis meie ees ava- ja ausameelselt, õiglaselt, õilselt ja suursuguselt ja ootas meilt vastust, mida talle samuti puhtast südamest ja avameelselt andsime.

Jah, me ei salga, et me oleme olnud õnnelikud ja oleme praegugi seda.

Milles on meie õnn seisnud ja milles ta praegugi seisab, seda ei saa mõne sõnaga õigesti ära seletada, sest ta ei seisa mõnes meie elu üksikus kohas või punktis. Ta seisab kogu meie elatud elus. Aga me ei taha teid jätta päris ilma vastuseta, seepärast andke meile

oma aadress, ja meie vastame teile kunagi kindlasti.

Nüüd võttis võõras taskuraamatu vahelt oma nimekaardi ja kirjutas sinna aadressi ja veel paar abiaadressi, millejärele teda võivat igal ajal kergesti üles leida, ja andis selle meile.

Nimekaardilt lugesime meile täiesti tundmatu nime: ,,Villem Raidla".

Nüüd võttis ta oma ränduriranitsa ja pani selle selga. Läksime kõik üheskoos teda õue saatma.

Jumalaga jättes suudles ta meid ja läks õuest välja ja sammus kuni kasesaluni, mille ääres ja ühtlasi ka tee ääres kasvas tugev tamm. Selle all pöördus ta ümber ja vaatles meid natuke aega. Ta heilutas siis veel käega ja kadus kasesalu taha.

Ei tea, kas on ta õnnelik või õnnetu.

Aga üks on kindel: ta on õnnetuste vaenlane ja uhkete ning kõrgete õnnede igavenekindel ja muutumatu sõber.

Päris armas on, kui vahest suursu-

guse võõra ema suursugust poega näha saad.

Eks püüa iga inimene oma õnnele kuidagi lähemalle pääseda.

Leeni Tammik.

Arusalul,
19. jaanikuul, 1921. aastal.

Taas olid kõik mu pojad, minijad ja lapselapsed Arusalul koos. Sängitasin oma mehe ja pojad oma isa maamulda.

Ta oli ainult kolm päeva veidi haiglane, vahel voodis, vahel ülal jalul.

Kolmandal päeval istus ta laua ääres päris tervena. Võtsin oma päiviku ja panin talle ette üteldes: sa lubasid kord mulle siia sisse mõned sõnad kirjutada.

Ta vaikis, kuna tõsine õrn ja õilis noorusenaeratus mängles ta kuivanud huulil. Siis ta võttis sule ja kirjutas:

„Olen Sinus, Leeni, armastanud suuremat ja kõrgemat kui neidu, suuremat ja kõrgemat kui pruuti, suuremat ja kõrgemat kui abikaasat, suuremat ja kõrgemat kui ema, suuremat ja kõrge-

mat kui hoolast ja töökat naist. Olen Sind, Leeni, armastanud ja armastan otse kui — Jumalannat. Ainult Sina, Leeni, oled suutnud etendada Jumalanna osa, mitte kättesaamatumas taeva kõrgustes, vaid siin madalal maakera pinnal. Seepärast tervitan Sind, Leeni, siin Sinu päiviku veerul esimest ja viimist korda, kui Jumalannat.

Ainard Tammik".

Ta tõusis püsti, sirutas mulle oma käe ja palus mind aidata temal voodi minna. Voodi äärel vajus ta pää mu rinnale ja ta suri ses seisundis otse keskpäeva särava päikese valguse käes.

Ei tahtnud nagu uskudagi, et mu suursugune teinepool oli surnud, olgugi, et seisin tõelise sündmuse ees. Võibolla siiski, nii imelik kui see tundubki, et elus on igasugune surm alati peidus, ja surmas on peidus meile teadmatu ja tundmatu elu.

Pojad kandsid isa puusärki, kuna lapselapsed puistasid lilli ta viimsele teele.

Päris õnn oli vaadelda, kuidas meie sugulaspõlved vastastikku käituvad ja ka varem ja alati jumalikult on käitunud. Nendes puudub see viimasel ajal moodisolev, isegi sündimatute sugupõlvede vastastikune vihkamise ja põlgamise ilge haigus.

Nüüd puhkab Ainard oma kolme lapse kõrval rahulikku ja õnnelikku tundmatu elu und või elab tundmatut elu.

Ta lilledes haud on minule ja poegadelle nagu pühakuks muutunud, kus tihti käime teda vaatamas ja külastamas.

Ta on auga kõik oma elu-ülesanded täitnud. Leeni Tammik.

Arusalul,
7. lehekuul, 1927. aastal.

Tunnen, et olen jõudnud kehalise kaduvuse piirile. Pean jätma maha oma ihu, mis nii tugevasti on seotud maapääliste ja muldsete sidemetega.

Võin teha veel ainult mõnerealise kokkuvõtte oma elust ja õnnest.

Ma ei hakka juurdlema, kuidas ma läksin mehele, kellega olen õnnelikult elanud. Olen seda juba varem teinud. Ainult niipalju tahan ütelda, et see meheleminek ei sündinud sugugi loomulikul teel, sest loomulikult valisin endale meheks Zeigo, kes vist praegugi õnneotsivalt vanamehena ümber uitab. Selleks valikuks aitas kaasa muidugi see, et Zeigo oli Ainardist hulga noorem ja pääle selle veel suure ja kindla varanduse omanik. Nüüd on need rasked küsimused tagasi vaadates muutunud minule olematuiks, või õigemini minu õnnefilosoofia osadeks. Imelik on elu: ta ei teoretiseeri, ta ainult elab, olgu see elu siis õnnetu või õnnelik. Pääleselle oli nagu salajane himu kätte maksa Zeigole, minu mahajätmise eest, ja valisin siis sulase, sest ju ühtki teist paremat meest mul silmapiiril ei olnud. Olgugi, et ma Ainardit madalaks meheks ei pidanud, ei meeldinud mulle tema sisemine suursugusus põrmugi, see tundus mulle liig naiivsena, just seesa-

ma suursugusus, mis mind kogu eluea on kannud õnne ja õndsuse ookeanil. Meie naised mõõdame meest ainult mammona suurusega: kui tal midagi on, siis on ta midagi väärt; on tal palju, siis on ta ka palju väärt; ei ole tal midagi, siis ei ole ta ka mitte midagi väärt. Aga mehe hinges elavaist varandusist me midagi ei hooli, nagu poleks sel tähtsaimal varandusel mingit väärtust.

Mehe mõõtmiseks on tarvilik ta olevik ja minevik ja nende mõlemate sisu. Siis alles võime meest kui niisugust õigesti mõõta.

Mulle tundub, et nägija saatus, millele ma ise nagu nägematult kaasa aitasin, päästis minu õnnetumast elust Zeigoga ja määras minule õnnelikuma saatuse, nagu see naisele nii harva osaks saab.

Aga siiski lasi elu meil ka läbi teha raskeid katsumise ja õnnetuse päivi. Ja kõigi nende vastu pidime endid ja eneste õnne kaitsma, see on õnnetuste kui

ka vaenlaste vastu. Pean ütlema, et oleme suutnud auga kaitsta oma õnne. Kuigi see kaitsmine ei olnud sugugi kerge, sest vahel tahtsin nagu meeletu kõike ühe hoobiga purustada. Aga samas kohkusin ja panin kindlasti vastu ja see aitas mind igal hädaohtlikul hetkel kõigest raudselt üle.

Iialgi ei ole me kogu oma abielu kestel teineteise vastu ühtki halba, jämedat ega pahandavat sõna tarvitanud. Neid meie eluleksikoonis ei olnud.

Küll aga püüdsime kõigest väest teineteist kõige ilusamate ja õrnemate sõnadega kõnetada ja kasvava armastusega teineteist armastada.

Püüdsime alati nagu teineteisele lähemalle jõuda.

Ja pean tunnistama, et kogu meie kooselu-aeg kulus ära selleks, ja alles surma eel mõistsime, et olime teineteisele täitsa lähedalle jõudnud, kuna kõik see õnnelik elualgus osutus siiski ainult lähenemise alguseks, iseäranis seespidiselt.

Nüüd tunnen ka mina, et olen oma mehes armastanud suuremat ja kõrgemat kui sulast, kui peigmeest, abikaasat ja laste isa; suuremat ja kõrgemat kui hoolsat, töökat meest; suuremat ja kõrgemat kui inimest: olen teda armastanud ja armastan otsekoheselt kui Jumalat. Ainult elavat Jumalat on ta kogu abielu-aja enesest välja hinganud.

Siiski kokkuvõttes pean tunnistama, et olen oma päivikuliste märkmetega, oma tõeliku ja õnneliku — otse elavjumaliku elu pääle tagasi heitnud ainult varje: Ainult varje . . .

Leeni Tammik.

Arusalul,
9. lehekuul, 1927. aastal.

Tore on see tänane esmaspäevane mai-ilm. Pilvitu, ääretu-sinav taevas ja keset seda heledasti särav päike.

Teised kõik on tööl, aga minu jõud on nii otsas. Jah, otsas! Mul peaks aega elamiseks veel jatkuma, aga surm, see tundmatu riigi kõikvõimas valitseja kutsub mind.

Ainard, varsti jõuan ma sulle varjuderiiki järele. Siis võime taas koos rännata igavesti, igaviku teel, igaviku suunas.

Teen pojale Eltonille oma viimse ülesande: otsigu ta linnas üles see tundmatu härra Raidla, kelle aadress on siinsamas päiviku vahel, ja viigu see minu päivik pääle mu surma temale. Selle otsuse tegime Ainardiga kohe, kui ta mõned aastad tagasi meil käis ja meie õnneliku elu saladust soovis teada saada.

Pärandan siis oma elu õnnelikkuse saladuse, oma päiviku näol ühele võõraema tublile pojale.

Algasin oma päiviku kirjutamist keset südaööd ja lõpetan ta keset säravat päikesepaistet, veel teadmatuma elu piiril.

Leeni Tammik.

* *
*

Ma olin mitmekordse katkestamise ja jatkamise järele päiviku lugemisega jõudnud lõpuni.

Mul ei jäänud muud üle kui lisada siia lõppu vastav koht oma päivikust, mis kõneleb järgmiselt:

„Rändamisel mööda ilusat isa-emade maad.

29. mail, 1921. aastal.

Sammusin mineviku jälgi otsides teelt kõrvale. Sammusin läbi hämara ja vaikiva metsa, läbi rabade ja üle soode, kuni jõudsin välja kenasti voolava ja ilusasti lookleva oja äärde. Mõlemil kallastel laieneb tore aasheinamaa tasandik, täis kevadlillede võimsat õitsengut. Oja vesi on selge ja läbipaistev nagu õhkki. Istun kaldal kasvava pajupõõsa villu kivile ja vaatlen mõtteis oja hõbedast käändu, milles kalad tiitsasti saalisid ja oma veteelu elasid. Lääne ja põhjapool sinasid metsad, kuna lõuna pool paistsid läbi metsasalude kiriku torn ja selle lähedal asetseva alevi majade katused. Ainult hommiku poolt

paistis üksik, ilus ja korralik talu, mille nurmed siia jõe lähedalle vastu aasheinamaad lõppesid.

Kõik mu ümber oli vaikne. Isegi õhuvool ei sosistanud lähedal ega kaugel ei ühtki sõna. Just nagu oleks olnud mingisugune vaiksuse-püha, mida loodus ise pühitses suurima aukartuse ja tõsidusega.

Korraga tulid talust kaks vanaldast inimest. Nad sammusid mööda põllupeenart, siis üle aasheinamaa ja peatusid otse minu ees oleval ojakäänu kaldal, mõlemil käed lilli täis.

Vaatlin ja imestasin ega suutnud millestki aru saada.

Vanakesed, vist abielupaar, laskusid põlvile. Tõusid siis taas püsti ja puistasid lilli ojavette ja käänu kaldale. Nad nutsid, kaelustasid ja suudlesid teineteist. Siis sammusid tuldud teed mööda tagasi taluni, kuhu kadusid mu silmist.

Ei suutnud esmalt kuidagi uskuda, et olin inimesi näinud, arvasin, et olin

näinud metshaldijaid, vete- või maaemavaime. Aga peagi jõudsin veendumusele, et olin näinud haruldasi inimesi, ei, õnnelikke inimesi otse omaenese silmadega.

Kaua istusin mõtetes, enne kui tõusin üles ja sammusin talu poole, kuhu kadusid need haruldased õilsad ja suursugused vanad. Tahtsin neid veel kord näha oma silmaga, teretada neid oma käega ja nendega mõne sõnagi meeldivat juttu vesta.

Jõudes tallu. Panin siin igas kohas ilusat korralikkust ja õrna puhtust tähele. Sain mulje, nagu oleks siin valitsenud pulmapäeva hommik. Olgugi, et pulmalised olid ammugi lahkunud, oli see hommik siia siiski püsima jäänud.

Kui olin astunud õue, tulid vanad vist ühes lapselastega aiast lilledega õue. Teretasin ja silmitsesin neid kõiki. Tundsin eneses, et olin jõudnud suursuguste inimeste istandikku. Siin elas ja valitses võimsalt puhas ja kõrge

õnnelikkus, mis nii noorte kui vanade silmis otse säras.

Teisel päeval julgesin alles neilt pärida nende õnne põhjuste järele.

Vana emake vahetas oma teisepoolega mõned pilgud ja sõnad ja seepääle küsis siis minu aadressi ja lubas kunagi mulle sellest midagi teatada.

Tundsin, et see lubadus kord kunagi täide läheb.

Pidin lahkuma. Nad tulid õue mind saatma. Jätsin nad kõik ja vanakesed suudeldes jumalaga.

Kui olin jõudnud tee ja salu ääres kasvava tamme juure, siis tuli tugev soov tagasi vaadata, et veel kord näha neid õilsaid inimesi.

Mingisugune uus üllatus vangistas mind. Jäin seisma ja üksisilmi õue vaatama, kus seisis vanaldane abielupaar ühes oma lastelastega.

Nende ümber mänglesid mingisugused säravad kiired nii lähedal kui kaugel, kiired, mis vahest muutusid nagu oreooliks. Siis omandasid viker-

kaare värvid, siis särasid nagu hõbe, nagu kuld, nagu teemandid, siis nagu valgusejõu uhked ja võimsad purskallikad, nagu päike ja tähed.

See kõik oli siiski veel midagi kõigest sellest rohkem: see oli määratu suur õis, mis laotas oma tõsiseid armastuse- ja õnnekiiri laiali üle kogu maailma.

See oli õite õis — see oli kõige suurema armastuse ja õnne õis."

Ma ei mõtelnudki päiviku üle järele, vaid otsustasin päritud päiviku kirjutada ümber oma-aja kaugemalle-arenenud keele ja siis pärandada ta edasi Eesti Rahva tublidelle poegadelle ja Eesti Rahva tublidelle tütardelle.

Varemalt on samalt autorilt ilmunud:

**„MÜRGISTATUD INIMKONNAS“.**

Mille kohta olgu mõni rida väljavõtet kriitikast:

. . . „See teos lubab endast palju kõnelda . . . Loetagu ainult: „Saladuslik nõupidamine“, „Tulev sa tasud“, „Needus”. Need haaravad lugejat oma küllalt selginud nägemuspiltide ja algupäraste mõttekäikudega“. . .

Edasi on samalt autorilt veel ilmunud:

**„TEEMANDI OTSIJA“.**

Mille kohta osa kriitikast lausub:

. . . „See on teos, mis on loodud ja kirjutatud puhta mõistusega . . . Ta on omaette erimaailm — erimanner“. . .